

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

**ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти –другий (магістерський)**

Виконала:
студентка 6 курсу, 613 групи
спеціальності «Початкова освіта»
МОТОВИЛЕЦЬ МАРІЯ ВІКТОРІВНА

Керівник: канд. пед. наук,
доц. Косташук О.І.

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 3 від 7 листопада 2023 р*

зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЧЕРНІВЦІ – 2023

АНОТАЦІЯ

Мотовилець М.В. Формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи. – Рукопис. Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 013 Початкова освіта. –Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 85 с.

Зміст анотації

Магістерська робота є комплексним дослідженням проблеми формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів під час позакласної роботи. Результати вирішення означеної проблеми визначають теоретичну та прикладну основи впровадження парадигми НУШ, зміст якої виховний процес розкриває як невідемну складову освітнього процесу загалом, який зорієнтований на людські цінності, зокрема морально-етичні.

Аналіз наукового доробку щодо змісту морального виховання особистості, формування її морально-ціннісних орієнтацій дозволив здійснити характеристику цих процесів у таких площинах: історичний аналіз проблеми формування моральні; особливості розвитку соціально-педагогічного аспекту процесу формування досліджуваного явища в освітній практиці школи.

У роботі виокремлено ключові поняття дослідження : «цінність», «ціннісні орієнтації», «морально-ціннісні орієнтації молодших школярів», «позакласна робота». Зміст феномену *«формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи»* подано як цілісний процес ефективної взаємодії усіх учасників освітнього процесу (учні, батьки, вчителі)., який сприяє виробленню значимих моральних утворень під час здійснення моральних вчинків, поведінки, діяльності учнів під час позакласної роботи.

Емпіричне дослідження стану сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів відбувалося на основі визначених критеріїв

(когнітивного, оцінно-рефлексивного, вчинково-діяльнісного) з показниками (за ієрархією ціннісних орієнтацій молодшого школяра), та відповідних рівнів (достатній, середній, низький).

На основі аналізу одержаних результатів дослідження було констатовано переважання середнього та низького рівнів сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів під час позакласної роботи, що, в свою чергу, зумовило обґрунтування педагогічних умов оптимізації даного процесу.

Визначено наступні педагогічні умови формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи: 1) активізація індивідуальної пізнавальної діяльності учнів та залучення до виховних заходів; 2) насичення позакласної роботи емоційно-ціннісними переживаннями під час розв'язання ситуацій морального вибору; 3) вироблення практичних умінь здійснення морально-орієнтованих вчинків, поведінки та діяльності.

Ключові слова: цінності, мораль, моральні цінності, морально-ціннісні орієнтації, позакласна робота.

ABSTRACT

Motovylets M.V. Formation of moral and value orientations of junior high school students in the process of extracurricular work. – Manuscript Master's Degree Program for Master's Degree in Specialty 013 Primary Education. – Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi, 2023. – 85 p

Contents of the abstract

The master's thesis is a comprehensive study of the problem of forming moral and value orientations of junior high school students during extracurricular work. The results of solving the specified problem determine the theoretical and applied foundations of the implementation of the NUS paradigm, the content of which the educational process reveals as an integral component of the educational process in general, which is oriented to human values, in particular moral and ethical ones.

The content of the phenomenon "formation of moral and value orientations of younger schoolchildren in the process of extracurricular work" is presented as a holistic process of effective interaction of all participants in the educational process (students, parents, teachers), which contributes to the development of significant moral formations during the implementation of moral actions, behavior, and activities of students during extracurricular activities.

The following pedagogical conditions for the formation of moral and value orientations of younger schoolchildren in the process of extracurricular work were determined: 1) activation of individual cognitive activity of students and involvement in educational activities; 2) saturation of extracurricular work with emotional and valuable experiences during solving situations of moral choice; 3) development of practical skills to perform morally oriented actions, behavior and activities

Key words: values, morality, moral values, moral and value orientations, extracurricular work.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ.....	9
1.1. Проблема морально-ціннісних орієнтацій особистості в історико-дискурсивному контексті	9
1.2 Специфіка формування морально-ціннісних орієнтацій у молодших школярів.....	20
1.3 Позакласна робота у формуванні морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів.....	32
Висновки до розділу 1.....	45
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ.....	47
2.1 Критерії, показники та рівні сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів	47
2.2 Аналіз стану сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи	57
2.3 Обґрунтування педагогічних умов формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи.....	67
Висновки до розділу 2.....	79
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84
ДОДАТКИ.....	93

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Зміни сучасної парадигми початкової освіти, запровадження Концепції Нової української школи, детермінують важливість формування у школярів морально-ціннісних орієнтацій у процесі позакласної роботи, вимагають пошуку оптимальних способів формування досліджуваного поняття.

Ключові аспекти морального, національного, гуманістичного, патріотичного виховання віднаходимо у низці нормативних документів: Закон України «Про освіту», Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Указ Президента України «Про стратегію національно-патріотичного виховання», «Нова українська школа» у поступі до цінностей», Державний стандарт початкової загальної освіти, «Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи», «Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді» тощо. Змістом визначених документів затверджено наступне: «головне завдання виховання сьогодні – формування в учнів ціннісного ставлення до себе, навколишнього середовища, вироблення стійкої моральної позиції».

У наукових працях відомих дослідників К. Абульханової-Славської, І.Беха, Н. Бібік, В. Лозової, Р. Павелківа, Г. Пустовіта, В. Рибалки, В.Роменця, О. Савченко, О. Сухомлинської, Г. Троцько та інших, здійснено аналіз особистості як субекта життєдіяльності, її ціннісних орієнтацій, які формуються в освітньому процесі, соціумі.

У контексті проблеми нашого дослідження, актуальними є праці І. Беха, М. Боришевського, І. Булах , О. Вишневського, К. Журби, Л. Кольберга, С.Максименка, Р. Сойчук, Н. Скрипник , К. Чорної та ін., які присвячені розкриттю проблем морального виховання особистості, розвиток її ціннісних переконань та установок. Дослідники переконані, що формування ціннісних орієнтацій в учнів молодшого шкільного віку є певним етапом соціалізації, яке дозволяє виробити ставлення до навколишньої дійсності через систему цінностей.

Особливості організації освітнього процесу, використання інноваційних технологій, саме на етапі позакласної роботи, розкриті у працях праці Ю.Бабанського, Л. Бельської, О. Биковської, С. Гончаренка, І. Кравченко, О.Лавроненко, О. Лисенко, В. Лопатинської, Л. Навозняк [153], О. Пометун, Н.Поташнік, Г. Пустовіта, Т. Сущенко, С. Удовицької та інших. Дослідники виокремлюють стимули формування почуття та моральних переконань молодших школярів у процесі позакласної роботи.

Отже, актуальність означеної проблеми, її недостатня розробленість зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи **«Формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи»**.

Об'єкт дослідження – формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи.

Мета дослідження – обґрунтувати педагогічні умови формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Висвітлити проблему формування морально-ціннісних орієнтацій в історико-дискурсивному контексті.
2. Розкрити особливості прояву та формування морально-ціннісних орієнтацій у молодших школярів.
3. Проаналізувати стан сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи.
4. Обґрунтувати педагогічні умови формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи.

Відповідно до визначених завдань та поставленої мети використано такі методи дослідження:

- *теоретичні*: аналіз філософських, педагогічних, методичних джерел з метою формулювання понятійного апарату дослідження;

систематизація, порівняння, узагальнення передового педагогічного досвіду задля розкриття особливостей прояву морально-ціннісних орієнтацій у молодших школярів.

- *емпіричні*: опитування, анкетування, бесіди, спостереження, моделювання педагогічних ситуацій; педагогічний експеримент з метою з'ясування стану сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи.

Теоретичне значення дослідження полягає у тому, що здійснено структурну характеристику прояву та формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи.

Практичне значення дослідження актуалізовано обґрунтуванням педагогічних умов формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ

1.1 Проблема морально-ціннісних орієнтацій особистості в історико- дискурсивному контексті

Запровадження основних положень Концепції Нової української школи, активні процеси реформування системи освіти, зокрема початкової освіти, визначають зміни освітньої системи та виховання підростаючого покоління у вільний від навчання час. Відповідно, розкриття актуальної проблеми щодо формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи потребує пошуку та розробки відповідної методики формування даного феномену.

Проведений аналіз основних аспектів морального виховання особистості, її духовного становлення, дозволяє припустити, що формуванню культурологічних конструктів становлення соціальних відносин відповідали певний зміст, методи, форми організації процесу навчання та виховання особистості, а їх зв'язок з політичними, економічними, духовними змінами суспільства призводить до змін у меті та освітніх завданнях, використанні методик, зокрема і під час позакласної роботи у школі.

Характеристику визначених процесів ми здійснили у двох площинах:

- 1) перша площина – це історичний аналіз проблеми морально-духовного становлення особистості, її ціннісних орієнтацій
- 2) друга площина – це аналіз психолого-педагогічної, нормативно-правової, соціально-педагогічної складової формування морально-ціннісних орієнтацій особистості у сучасній освітній практиці.

Так, давньогрецькі філософи говорили про моральне начало у суспільних відносинах, діяльності особистості та трактували його як щось необхідне, корисне, те, що приносить людині радість. Мислитель Сократ цінності розглядав як центральну категорію, а «благо» - як цінність, яку вже досягнули, те, що є значущим у житті людини завдяки гармонійному

поєднанню її інтересів з інтересами соціуму, нормою людської поведінки є доброчинність (Балл,1994).

Для стародавніх греків естетизм виступав характерною рисою моральності особистості, її досконалості. Гуманну особистість вони називали «калокагатія», що означає *калос* – прекрасний, *агатос* – добрий; це людина, якій притаманні найкращі риси добра у вчинках та діяльності. Філософ Платон визначив зміст сфери буття особистості, це фізична – природня та ідеальна, яка є на природньою реальністю та доступна тільки розуму. Можемо стверджувати, що переконання давньогрецьких мислителів щодо людських можливостей, потреб та способів їх задоволення стали фундаментом для розкриття проблеми цінностей.

Найбільший вплив на подальший розвиток наукової думки про людське буття, цінності та їх характерні ознаки мав філософ Арістотель. Він стверджував, що кожна людина, так чи інакше, здійснює вільні чи примусові моральні вчинки, де вільні вчинки – є відповідальними. На думку мислителя, основним поняттям, яке визначає існування людських переконань про «бажане» та «належне» є благо. Благо – це те, що є найкращим для кожної окремої особистості.

Згодом, німецький дослідник І.Кант дав трактування поняттю «мораль» - як вчинки та діяльність людини, що впливають на соціальні відносини, через зорієнтованість людини на гуманні та чесні стосунки, як віддзеркалення моральних цінностей суспільства (Безкоровайна,2008).

Німецький філософ Г.Гегель, моральність визначав як трансформацію вчинків та діяльності людини. Він говорив, що моральні цінності (дотримання людиною моральних суспільних норм) – це соціальна форма абсолютного духу, що поєднує ідеальне та реальне. На думку філософа, людина у своїй поведінці прислухається не тільки до вимог об'єктивної ситуації, але й до своїх внутрішніх спонукань, моральних цінностей та орієнтирів. Опираючись на погляди Гегеля, робимо висновок про те, що

внутрішні моральні норми людини, її моральні цінності виступають регулятором сутності вчинків та поведінки (Безкоровайна, 2008).

Нам імпонують міркування німецького дослідника Л.Фейербаха щодо того, що людина здобуває моральні знання та опановує своїми обов'язками під час життя. Головний моральний постулат філософа полягав у ціннісному ставленні до особистості та її обожнюванні; людина повинна відповідати не тільки за власні вчинки та їх наслідки, але й за оточуючих (Боришевський, 2008).

На нашу думку, розкриття теоретичних основ проблеми формування морально-ціннісних орієнтацій особистості є неповним без аналізу наукових підходів розвитку української філософської школи минулого та сучасності. Як підтвердження цього, є те, що особливості морального виховання людини, її духовності були актуальними на різноманітних етапах формування соціальних відносин, зокрема й педагогічної думки та освітньої діяльності сучасної України. Здійснений історичний аналіз даної проблеми дозволив охарактеризувати основні філософсько-культурні положення розвитку педагогічної думки в українському культурному просторі.

Нами було проаналізовано думки української дослідниці О.Сухомлинської про те, що вирішення окресленого завдання є складним, адже українська культура знаходиться на межі (поєднання та постійний вплив різних культур, які знаходяться поряд). Філософський діяч Іларіон Київський у своїй праці «Слово про закон і благодать» піднімав питання щодо становлення людства, висвітлюючи його історію як цілісний процес, а генезу людства – як прояв вищої волі та спонукання (Сухомлинська, 2010).

У філософському доробку Стефана Калиновського віднаходимо опис людини як активної, мислячої, розумної істоти, яка може досягнути щастя тільки через виконання моральних постулатів, поваги до інших людей, до світу. Мислитель вважав, що кожній людині притаманна здатність здобувати

чесноти, адже у неї є вроджені її зародки (Філософський енциклопедичний словник, 2002).

Філософсько-культурологічна спадщина Г. Сковороди займає окреме місце у розкритті проблеми формування морально-ціннісних орієнтацій особистості. На думку автора, моральне виховання особистості пов'язане з життям народу, його звичками, традиціями, це основний принцип природо відповідності. Основне кредо виховання підростаючого покоління за Г.Сковородою «На добро народжувати і добра навчати» (Формування ціннісних орієнтирів навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах, 2017). Філософ вважав, що формування морально-ціннісних орієнтацій у вихованців має бути першочерговим завданням школи, а моральна цінність розглядається ним як поняття, що визначає позитивну значущість суспільних явищ та чеснот, які потрібні для функціонування суспільства, для потреб та діяльності кожної людини.

У 30-х роках ХХ століття моральному вихованню особистості надавав важливого значення: це складний процес, завдання якого полягає у розвитку моральної свідомості, формуванні моральних почуттів та закріпленні норм моральної поведінки.

Значний внесок у розвиток і становлення національної системи морального виховання підростаючого покоління в середині ХХ століття зробив видатний класик педагогічної думки В.Сухомлинський. Його праця «Школа радості» присвячена розкриттю основних моральних якостей особистості (чуйність, милосердя, взаємодовіра, взаємоповага і т.д.), формування яких відбувається саме у школі. Діти прагнуть зрозуміти та правильно оцінити моральну сферу власного внутрішнього світу, знайти своє місце у житті (Сухомлинська, 2010). Педагог сверджував, що школа, батьки, соціум повинні приділяти увагу моральному вихованню дитини, вчити її розуміти та відчувати інших людей.

Цінними нам видаються міркування автора про моральність, яка може вважатися сформованою за умови, коли людина морально вчиняє в силу

внутрішньої потреби, тоді, коли її погляди та міркування реалізують функцію самоконтролю. Становлення таких переконань, поглядів, вироблення відповідних звичок та норм поведінки є змістом морального виховання особистості.

В.Сухомлинський виховання моральних цінностей розглядав через вміння звертатися до людини, її переживань, її серця. Основи морального виховання закладаються у дитинстві, на етапі коли такі поняття, як добро і зло, честь і безчестя, справедливість і несправедливість сприймаються дитиною тільки за умови очевидності морального сенсу того, що він робить, за чим спостерігає тощо.

Отже, результати здійсненого аналізу педагогічних, філософсько-культурологічних поглядів, у межах першої площини розкриття проблеми формування морально-ціннісних орієнтацій особистості, можемо констатувати що, розвитку морально-ціннісних орієнтацій особистості було приділено значну увагу на всіх етапах становлення та розвитку українського народу.

Друга площина розкриття проблеми нашого дослідження – *характеристика розвитку психолого-педагогічної, нормативно-правової та соціально-педагогічної складової процесів формування морально-ціннісних орієнтацій особистості.*

Питання патріотичного, громадянського, морального виховання особистості набули сьогодні гострої актуальності та необхідності на рівні державної політики. Так, відповідно, у Законі України «про освіту» зазначається, що у процесі освітньої діяльності вчителя вагоме місце займає позакласна виховна діяльність. Основним об'єктом позакласної роботи, як підкреслюється у змісті «Концепції позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи», є учень – його інтереси, духовний світ, потреби, можливості та бажання. Тож метою позакласної роботи є реалізація ідей гармонійного формування особистості школяра, розвиток їхніх здібностей,

формування основ національної свідомості та гідності (Про освіту: Закон України від 05.09.2017).

У змісті «Національної доктрини розвитку освіти в Україні у XXI столітті», обґрунтовано основні напрямки розвитку освітньо-виховного процесу сучасної школи, формування духовної особистості; актуалізовано проблему особистісної орієнтації освіти – і, як результат, розвиток загальнолюдських та національних цінностей особистості. Відтак, одним з напрямів формування освітнього простору визначено оптимізація якості розвитку світогляду та духовного світу особистості учня у вільний час від навчання в школі, покращення дозвіллевої діяльності, включення молодших школярів до вирішення суспільно корисних завдань, формування у них моральних вчинків та норм поведінки. Слід зазначити, що виконання поставлених завдань вимагає відповідальності та прояву ініціативності працівників освіти. Ці якості повинні розглядатися як соціально значущі для особистості вчителя.

Ідеалом виховання, згідно Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні, є високоосвічена, національно свідома, компетентна, творча особистість, яка прагне до самовдосконалення. Сьогодні основою домінантою виховання виступає вироблення в особистості ціннісного відношення до навколишнього світу та власне до себе, як особистості активної, моральної та з чіткою життєвою позицією.

У програмі «Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України», важливе місце належить розкриттю ідей морального виховання, зокрема формуванню морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів під час позакласної роботи. У програмі розкрито систему громадянських та загальнокультурних цінностей та представлено соціально значущі якості особистості, які визначають її відношення до соціуму та інших людей, самої себе (Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, 2002).

Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді посідає окреме місце у розкритті нормативно-правової основи проблеми формування морально-ціннісних орієнтацій особистості. У її змісті акцентовано на тому, що найважливішим чинником національно-патріотичного виховання є вироблення ціннісного відношення особистості до свого народу, своєї Батьківщини, нації тощо.

У контексті проблеми нашого дослідження слід розглянути основні положення концепції Нової української школи, у якій висвітлено провідну мету закладів освіти – різнобічний розвиток, виховання підростаючої особистості, її соціалізація, усвідомлення себе громадянином України, здатність до активного громадського життя, вироблення соціальної позиції, вміння приймати відповідальні рішення, бажання до самореалізації (Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи, 2019).

Перед працівниками освіти першочерговим завданням виступає формування у своїх вихованців ціннісних ставлень та суджень, ключових компетентностей, що в подальшому стануть основою для успішного становлення та самореалізації у межах суспільства.

Також слід зупинитися на ще одному важливому положенні Концепції Нової української школи: перехід від засвоєння теоретичних знань – на вироблення вміння їх активно використовувати, набуття досвіду життєдіяльності під час вирішення складних життєвих ситуацій. Саме за таких умов, відбувається «запуск» компетентностей – вміння діяти у певних ситуаціях та прагнення досягнути результатів.

Отже, констатуємо, що проблема морального виховання особистості, формування морально-ціннісних орієнтацій, відношення до навколишнього світу, отримавши наукову інтерпретацію на нормативно-правовому, філософсько-культурологічному рівні, набуває зараз ще й соціально-педагогічного значення через підвищення акценту моральності у формуванні

людських стосунків, пануванні в суспільстві норм толерантного спілкування та дотримання духовних цінностей, почуття патріотизму, гідності та честі.

Аналіз психолого-педагогічних, соціально-педагогічних аспектів проблеми формування морально-ціннісних орієнтацій особистості складає зміст її теоретичного положення. Так, у працях відомого українського дослідника, науковця І.Беха визначені основи формування моральних цінностей особистості школяра: моральні цінності – це найвищі життєві цінності, що зумовлюють інші (політичні, національні, економічні, ідеологічні, освітні тощо) (Бех, 2008).

Дослідник Л.Виготський вважав, що лише тоді коли людина опановує власну поведінку, вона може вважатися особистістю, яка здатна порівнювати себе та свої вчинки з тими вимогами, які визначаються різноманітними соціальними ситуаціями.

Проблема морального виховання підростаючого покоління, формування у них морально-ціннісних орієнтацій займає чільне місце у працях відомих психологів, педагогів: І. Беха, В. Кременя, О. Сухомлинської, М.Кричфалушій, К. Чорної, М. Ценка та ін.

Зокрема, за переконанням М.Боришевського, моральні цінності проявляються у різноманітних формах активності особистості, які зосереджені на становленні у людських стосунках таких якостей, як доброта, повага, гідність, толерантність, щирість, сумлінність, відповідальність, принциповість (Бельська, 2012).

О.Вишневський та О.Помиткін вважають, що моральні цінності слід розглядати (психолого-педагогічний контекст) як певні якості людини, що визначають її діяльність та поведінку (Вишневський, 1997).

Вивчаючи психолого-педагогічну складову морального виховання, основні положення формування морально-ціннісних орієнтацій, дослідник Г.Балл визначав наступне: «Людина, що у власні діяльності опирається на вічні цінності, завжди є більш енергійною, має позитивний настрій, проявляє ініціативність та підприємливість, вірить у власні сили тощо» (Балл, 1994).

Продовжуючи думку попереднього автора, актуальною нам видається точка зору Н.Болирьова, який розкривав специфічні особливості формування моральних якостей людини. Він стверджував, що процес формування моральних якостей стає успішним та активним у динаміці за умов включення молодшого школяра у діяльність, у різноманітні стосунки з однолітками у співпраці поза межами освітнього процесу школи.

Звідси, можемо зробити висновок, що провідним чинником, що впливає на формування морально-ціннісних орієнтацій учня є його залучення до різноманітних процесів взаємодії з оточуючими, в той час, коли педагогічний вплив впливає на інтенсивність, спрямованість та глибину сформованості морально-ціннісних орієнтацій.

Процес формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів – це опанування школярами нормами моральної поведінки, вчинків та діяльності, які визнані у суспільстві. Тож, моральне становлення особистості школяра відбувається за умови, що діяльність педагогічного колективу школи є цілеспрямованою, має виховну мету та зміст позакласної роботи. Таким чином створюються необхідні умови для розуміння учнями моральних норм соціуму, відбувається їх вияв у моральній поведінці.

На нашу думку, такий підхід є дієвим на етапі опанування молодшими школярами теоретичними відомостями про зміст та значення моральних норм, та головне, - вміння проявляти потрібні емоції та почуття, дотримуватися визначених суспільних моральних норм поведінки у житті.

Здійснений аналіз дозволив нам виокремити та означити психологічний, соціально-психологічний контексти розуміння процесу морального виховання, та особливостей формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів. Так, у наукових працях Р. Павелківа, І. Беха, М.Боришевського, І. Булах, К. Журби, С. Максименка, В. Москальця, Н.Скрипник та інших представлено соціально-психологічну складову морального виховання особистості. Більшість праць зосереджені на тому, що становлення особистості проходить у тісній взаємодії із соціумом,

оточенням, яке взаємодіє через діяльність та спілкування. Через таку соціальну взаємодію відбувається становлення особистості.

Максименко О. переконаний, що основу філософської теорії складає ідея особистості, яка повинна мати духовний потенціал, моральні ідеали та цінності (Максименко, 2007). Головною проблемою моральності, на думку дослідника, є проблема моральних стосунків людини з оточуючими, адже моральність – це продукт соціального розвитку, а моральні стосунки – це позиція людини у її соціальному вимірі.

На основі визначених вище позицій, робимо висновок про те, що моральні цінності – це певні людські ідеали, досконалість, яка скеровує будь-яку дію людини. Моральні цінності проявляються у вчинках, діяльності та спілкуванні, ставленні людини до самої себе та інших людей. Моральні цінності спрямовують відношення людини до явищ дійсності, адже їх розвиток є відображенням моральних норм. Констатуємо, що сформовані моральні цінності та моральні орієнтації особистості впливають на зміст діяльності та виступають головним аспектом особистісних вчинків та діяльності людини.

Доцільним у контексті попередніх міркувань нам видаються переконання І.Манохи та В.Роменця, які висвітлюють вчинок у моральній діяльності людини, та основну увагу концентрують на мотивації через складники значущості, а результати цієї діяльності є цінними для інших чи суспільства в цілому. Отже, до психологічних механізмів формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів належать внутрішні потреби, мотиви, інтереси, ідеали та переконання.

Спираючись на аналіз праць науковців, можемо узагальнити, що *моральні цінності* – це комплекс індивідуальних якостей особистості, її переконань, що є важливими та в результаті дозволяють задовольнити потреби, інтереси, які є життєво важливими.

У науковому доробку І. Беха, К. Чорної, К. Журби, В. Киричок та ін.. віднаходимо розкриття змісту основних аспектів морального розвитку

особистості та особливостей формування морально-ціннісних орієнтацій в освітньому процесі та позакласній діяльності. Ці дослідження присвячені обґрунтуванню теоретичних та методичних засад морального виховання учнів, подано характеристику процесу формування морально-ціннісних орієнтацій та детермінант спілкування особистості, здійснення моральних вчинків під час позакласної роботи.

Головною потребою й рушійною силою розвитку особистості учня, на думку К.Роджерса, є його самоствердження, усвідомлення власної індивідуальності, свого місця у суспільстві, розуміння ролі вчителя та школи у прищепленні моральних цінностей, їх усвідомленні та вмінні реалізовувати.

Отже, ми обґрунтували припущення, що важливі психологічні новоутворення, які набувають характеру внутрішньої моральної позиції стосовно впливу навколишньої дійсності, є результатом включення теоретичних аспектів побудови змісту позакласної роботи, зосередженої на формуванні морально-ціннісних орієнтацій у молодших школярів. Це, в свою чергу, оптимізує можливості мотиваційної, інтелектуальної, діяльнісної сфер, через які посилюється розуміння власних моральних відношень до себе, світу, оточуючих на основі сформованих морально-ціннісних орієнтацій.

Відповідно, формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи найкраще відбувається через створення комфортних психологічних умов для активної діяльності усіх учасників освітньої взаємодії, з усвідомленням моральних цінностей, які є визначають моральну поведінку. Молодші школярі, під час залучення до різноманітних форм позакласної роботи, виступають не лише об'єктами педагогічної дії та педагогічного впливу, але й активними учасниками діалогічної взаємодії, завдяки чому відбувається накопичення знань морального змісту та збагачення власного життєвого досвіду.

Як зазначає І.Бех, саме у початковій школі формується «ядро» моральності, закладаються основи моральної поведінки, моральних почуттів

та морально-ціннісних орієнтацій, які допомагають школяреві краще орієнтуватися та розуміти власну приналежність до нації (Бех, 2006).

За переконанням К.Чорної, формування ціннісних орієнтацій – це частина розвитку особистості, складова її стосунків, емоційності та мотиваційної сфери. Сформовані морально-ціннісні орієнтації визначають вчинки та діяльність молодших школярів у межах соціуму. Тут моральність виступає регулятором поведінки особистості, визначає гідне ставлення до культурного надбання свого народу (Чорна, 2004).

Таким чином, ми дійшли висновку, що формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи – це процес, що відбувається через взаємодію учнів з найближчим соціальним оточенням. Коснтатуємо, що процес формування морально-ціннісних орієнтацій пов'язаний з скерованістю людини на соціальні та особистісні моральні цінності ,які проявляються у власній життєдіяльності.

Отже, результати дослідження теоретичних аспектів формування морально-ціннісних орієнтацій особистості , відображені у філософсько-культурологічній, психологічній і педагогічній науках, сучасних нормативно-правових документах засвідчують наявність різноманітних наукових концепцій щодо її вирішення. Проте, як нам видається, залишаються поза увагою практичні питання щодо формування морально-ціннісних орієнтацій учнів у процесі позакласної роботи, розкриття змісту ключової дефініції та її компонентів у межах Концепції Нової української школи, про що й піде мова далі, у наступних параграфах нашого дослідження.

1.2 Специфіка формування морально-ціннісних орієнтацій у молодших школярів

Проблема формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів є актуальною та значущою, адже саме на цьому віковому етапі відбувається формування свідомості особистості учня, його відношення до

навколишньої дійсності, опанування досвіду моральної поведінки та моральних вчинків, діяльності. Відповідно, структуру моральних цінностей складає вибіркоче суб'єктивне відношення людини до об'єктивних умов та результатів життя. На підставі цього констатуємо, що морально-ціннісні орієнтації розкривають життєві смисли, моральні запити особистості та її відношення до життя, яке зумовлене виконанням чи не виконанням моральних норм та правил соціуму. Можемо зробити висновок про те, що морально-ціннісні орієнтації як основна частина формування свідомості та самосвідомості учнів є досить важливою складовою формування духовного аспекту особистості.

За нашими переконаннями, розкриття понятійно-категоріального апарату дослідження, дозволяє систематизувати вже діючі та розкрити зміст ключових понять в аспекті морального виховання зростаючої особистості. Відтак, стає очевидним варіант створення понятійно-категоріальної конструкції проблеми нашого дослідження (формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи).

Першочерговим нашим завданням є аналіз та розкриття змісту ключового поняття дослідження – «цінності», яке віднайшло трактування як у дослідження минулого, так і в сучасних наукових розвідках (енциклопедичних виданнях, педагогічних альманахах, дисертаційних дослідженнях тощо).

Дефініція «цінність» визначається як:

- духовне утворення, яке діє через моральні та естетичні категорії визнані соціумом, суспільними ідеалами та виступає критерієм оцінки дій людини;
- позитивне чи негативне відношення до речей, подій, духовних витворів людини чи суспільства в цілому;
- поняття, яке характеризує людське, культурне та соціальне значення явищ навколишньої дійсності;

- частина стосунків особистості зі світом, в якому вона живе, пізнає життєві реалії, задовольняє матеріальні та духовні потреби, визначає значущі та важливі для себе речі (Гончаренко, 2011).

Дослідник А.Маслоу доводить, що цінності людини є віддзеркаленням сприйняття нею соціального, фізичного та особистісного психологічного світу, організація якого поєднана з власною системою цінностей. На основі цих тверджень, можемо зробити висновок, що цінності створюють певну систему, що допомагає особистості робити правильні життєві вибори та самовизначатися у житті. Прихильником цих думок є дослідник М.Шелер, який стверджує, що ціннісна ієрархія складається зі змісту цінностей та не має відношення до окремих, вибраних (Драченко, 2008).

Отже, «цінність» - це соціально значуща якість, що визначає значимість тих чи інших аспектів навколишнього світу з питань задоволення духовних чи матеріальних запитів людини, це все те, що людина цінує, що виступає для неї важливим зараз. Констатуємо, що «цінність» - це соціальна, психолого-педагогічна, філософсько-культурологічна категорія, що характеризує важливість печей, процесів, ідей для життя людини, її потреб та інтересів, відношення людини до подій, предметів, явищ (Психологія особистості: словник-довідник, 2011).

В загальному аспекті, поняття «цінність» виступає особистісною категорією, яка набуває вирішального значення у житті людини та може мати позитивні чи негативні властивості (це залежить від того, чи дана цінність є значущою для людини, наскільки вона відповідає її запитам та інтересам).

За результатами аналізу теоретичних аспектів формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів, важливе місце у розкритті змісту категорії «цінності» займають праці вітчизняних та зарубіжних педагогів, психологів. Так, С.Рубінштейн «цінність» визначав як важливість чогонебудь для конкретної людини чи навіть соціуму на етапах його становлення.

На думку М.Рокича, цінність – це абстрактна ідея, яка не поєднана з певним об'єктом чи ситуацією, які визначають думки людини, її поведінку (Бондар, 2005).

Дослідник М.Боришевський визначав поняття «цінність» як регулятор активності людини. Натомість М.Савчин – як духовну трапезу особистості. За переконаннями О.Дубасенюка, «цінність» виступає синтезом почуттів, дій суб'єкта у суспільстві (Боришевський, 2008).

Розкриваючи зміст поняття «цінність», дослідники В. Андрущенко, І.Бойченко, І. Надольний, стверджують, що формування цінностей не є істинним чи хибним процесом, відтак, критерії ціннісного відбору є відносними, та зумовлюються обставинами, що трансформують проблему істини у моральну складову (Бойченко, 2008).

І.Булах цінність інтерпретує як якість, властивість предметів чи явищ, які мають позитивне значення для соціуму та людини, є її невідемним складником (Булах, 2004).

На думку А. Багнюк та В. Стародубець «цінність» є складовою життя, яка присутня на всіх етапах (від початку до завершення), розкриває важливість об'єкта для людини, завдяки чому остання бажає досягнути бажаного результату (Галузьяк, В. М., Довгань Л. І, 2009).

На підставі вищезазначеного можемо стверджувати, що сформовані цінності виступають регулятором дій людини у суспільстві, визначають її поведінку та вчинки. Підтвердженням нашого припущення є міркування І.Беха про те, що ціннісна складова людини є важливим аспектом розвитку образу «Я», самооцінки та формування ціннісних орієнтацій (Бех, 2006). Цінності дозволяють людині впорядкувати власне життя, зробити його більш структурованим, вони є важливими складовими скерованості її вчинків та дій.

Отже, ми дійшли висновку, що «цінності» - це важливі соціальні, філософсько-культурологічні, психолого-педагогічні чинники, регулятор вчинків, дій та поведінки особистості, її стосунків та відношення до

навколишньої дійсності. Для кожної людини характерними є індивідуальні цінності, що виступають сполучником між духовним світом людини та культурою соціуму. На думку С.Максименка, цінності у свідомості особистості, розкриваються у форму ціннісних орієнтацій та виступають вагомим чинником регулювання поведінки (Максименко, 2007).

Розгляд понятійно-категоріального апарату проблеми нашого дослідження з формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи, потребує розкриття змісту складових даного поняття, а саме – «ціннісні орієнтації», «морально-ціннісні орієнтації», а також характеристики ключового поняття дослідження – «формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів».

Ціннісні орієнтації, як зазначає Л.Панченко, є основою світогляду особистості, її естетичних, політичних, моральних переконань, визначають її поведінку, виступають елементом внутрішньої складової особистості. Усталені ціннісні орієнтації – це як вісь свідомості людини, що проявляється у її вчинках, інтересах, потребах, через які вибудовується система цінностей людини (Поліщук, 2018).

Дослідниця Р.Сойчук поняття «цінності» визначила як мірило, ідеал, регулятор поведінки, мета життєдіяльності та її результат. «Ціннісні орієнтації» за переконанням Ш.Шварца, спрямовують три людські потреби, які є важливими для життєдіяльності у соціумі: (Слесик, 2002).

- ✓ біологічні потреби організму
- ✓ потреба у соціальних діях
- ✓ потреба у виживанні. Для того щоб вижити, людині треба зрозуміти об'єкти, які її оточують та скоординувати свої дії, які є відповіддю на зовнішні чинники, та допомагають їй закрити всі базові потреби.

Сформовані ціннісні орієнтації суттєво впливають на здатність людини проектувати власне життя та виступають основою для подальших дій, прийняття рішень.

Нам імпонує думка І.Головської, яка зазначає, що «ціннісні орієнтації» - це інтереси та потреби людини на систему життєвих цінностей, бажання підносити одні цінності над іншими у різноманітних життєвих моментах, вміння розрізняти особистісні об'єкти та явища за їх важливістю (Головська, 2012).

«Ціннісні орієнтації» (Л.Романюк) розкривають людську поведінку та скерованість її життєвих ідеалів та цілей. Дослідниця переконує, що цінності – це психологічна складова розкриття змісту життя, а ціннісні орієнтації – це напрями його реалізації.

І.Галян акцентує увагу на тому, що спрямованість людини на певні життєві орієнтири можна визначити за тим, які цінності є у структурі ціннісних орієнтацій, як вони між собою взаємодіють, які є першочерговими тощо. Така система функціонування цінностей входить до структури ціннісно-змістової сфери людини. Відібрані людиною цінності визначають її активність, та є джерелом життєвих дій, цілей та бажань (Галян, 2007).

С.Гончаренко, розкриваючи зміст поняття «ціннісні орієнтації», наголошував на скерованості потреб та інтересів людини та їх спрямованості на окремий аспект соціальних норм. В.Крисько, у «Словнику психолого-педагогічних термінів» ціннісні орієнтації розглядає як індивідуальне віддзеркалення у свідомості індивіда суспільних цінностей, які склалися історично та були вагомими для минулих поколінь і, разом з тим, залишаються важливими і сьогодні (Гончаренко, 2011).

Отже, ціннісні орієнтації виступають головними складовими внутрішньої структури людини, що є результатом розкриття нею явищ матеріальної та духовної культури, яка набула стійкості. Таким чином, ціннісні орієнтації розкривають смислову спрямованість людини та відображають її відношення до реальності та визначають ціннісну складову духовно-практичної, пізнавальної, предметно-перетворювальної діяльності, її життєві цілі (Гончаренко, 2011).

В межах нашого дослідження, ціннісні орієнтації інтерпретуємо як систему спрямованості освітніх потреб та інтересів людини на вже сформовану систему життєвих цінностей молодших школярів, їхніх здатностей та навиків у відборі саме тих життєвих цінностей, які є важливими та не суперечать загальноприйнятим ціннісним орієнтаціям родини, педагогічного колективу школи тощо. Констатуємо, що ціннісні орієнтації на різних етапах зростання та формування особистості молодшого школяра виступають внутрішнім складником свідомості, та їх формування є одним з провідних завдань концепції Нової української школи.

Як стверджує дослідниця В.Киричок, ціннісні орієнтації – це змістова сторона спрямованості людини, вони розкривають внутрішню основу відношень її до реальності та виступають показником її зрілості (Кобзаренко, 2016).

Здійснений аналіз ціннісних орієнтацій крізь призму їх морально-етичного аспекту, дозволяє перейти до розкриття сутності ключової дефініції нашого дослідження – «морально-ціннісні орієнтації», що дозволить показати зв'язки між цінностями, моральними ідеалами, ціннісними відношеннями та формуванням особистості, її образу «Я». Підтвердженням нашої думки є міркування С.Тищенко, яка морально-ціннісні орієнтації розглядає з опорою на моральні цінності, зміст яких – це відображення важливості для людини виявів моралі, яка регулює соціальну поведінку та виступає втіленням діяльнісного відношення до реалізації моральних принципів та переконань (Поліщук, 2018).

Обґрунтований В. Ядовим та А. Здравомисловим у другій половині минулого століття аналіз результатів вирішення психолого-педагогічних питань щодо формування морально-ціннісних орієнтацій особистості є й досі актуальним: «морально-ціннісні орієнтації» завжди узгоджуються з моральними ідеалами, дозволяють людині виділити ціннісну систему життєвих цілей, визначають поведінку та тип діяльності у суспільстві. На думку дослідників, витоками морально-ціннісних орієнтацій виступають

культура, мораль, середовище, де безпосередньо відбувається становлення людини та її діяльність (Дубасенюк, 2011).

Морально-ціннісні орієнтації – це певна форма розуміння людиною свого «Я» образу, навколишньої дійсності, свого минулого та майбутнього. Морально-ціннісні орієнтації – це певна вісь свідомості, яка має узгоджуватися з ідеалом, та впливає на визначення системи життєвих цілей, норм поведінки людини.

Цікавими нам видаються міркування І.Кравченко, яка, розкриваючи морально-ціннісні орієнтації людини наголошує на їх смислові утворення у проектування системи ціннісних орієнтацій та виокремлює такі функції, як:

- ✓ виокремлення та розуміння
- ✓ прийняття або ж заперечення у розкритті певних цінностей
- ✓ підсилення чи зменшення їх важливості
- ✓ збереження або втрата цінностей у часі (Кравченко, 2004).

Слід окремо зупинитися на позиції І.Беха, яка є актуальною у межах нашого дослідження: «морально-ціннісні орієнтації» утворюються через взаємодію людини з різними сторонами життя, через систему знань, приписів тощо. І.Бех, досліджуючи складову морально-ціннісних орієнтацій, спирається на соціальні норми та визначає їх як певне психологічне утворення, яке має когнітивну, емоційну та поведінкову складові (Бех, 2017).

Підсумовуємо: морально-ціннісні орієнтації молодших школярів утворюються у результаті контакту з певними суб'єктами чи об'єктами реальності, які мають систему моральних переконань, соціальних норм та правил. Морально-ціннісні орієнтації визначають майбутній життєвий шлях школяра, вони є проявом його відношення до певних об'єктів, навколишньої дійсності вцілому, а їх становлення визначається системою соціальних норм. Саме так відбувається вплив на поведінку людини та усіх етапах її становлення.

Разом з тим, опираючись на вищезазначене, можемо наголошувати на важливості зв'язку вже сформованих ціннісних орієнтацій та діями особистості молодшого школяра на досягненні значущих для нього цілей у певний віковий період. Мова йде про задіяність молодших школярів у різноманітних індивідуальних та соціально значущих діях, які відбуваються у межах позакласної роботи в учнівському колективі, а також, з певною групою учнів задля вирішення соціально важливих завдань. Саме через вияв вже усталених ціннісних орієнтацій відбувається їх закріплення у певній конкретній життєвій ситуації.

Отже, ми дійшли висновку, що морально-ціннісні орієнтації – це категорія, яка за своїм змістом розкриває позитивну або ж негативну важливість для людини таких явищ суспільної дійсності, як: моральні норми, принципи, вимога та правила, які визначають особистісну і соціальну діяльність, дії та поведінку у зв'язку з відповідністю мотивів, інтересів та запитів соціуму чи певної громади. Тобто, це скерованість людини на опанування моральними цінностями соціуму, що визначають її поведінку у різноманітних сферах життя, та процесах задоволення своїх освітніх інтересів та потреб.

В даному контексті *морально-ціннісні орієнтації молодшого школяра інтерпритуємо* як комплекс моральних цінностей, які формуються чи вже сформувалися відповідно до віку дитини (до освітніх потреб, власних інтересів, бажань тощо), які відповідають моральним нормам та потребам суспільства. Морально-ціннісні орієнтації молодшого школяра розглядаємо як систему когнітивних утворень (ідей, понять, ідеалів, переконань), що зв'язані з емоційно-вольовими та емоційно-ціннісними компонентами (цінностями, потребами, мотивами, ціннісними відношеннями та орієнтаціями) та їх виявами в особистісних вчинках, поведінці та діях. Це сукупність тих морально-ціннісних орієнтацій молодшого школяра, які для нього виступають внутрішніми моральними орієнтирами, спонуками, що

визначають його моральну визначену та обґрунтовану поведінку у відповідності до вікових можливостей та індивідуальних особливостей.

На нашу думку, до змістової основи морально-ціннісних орієнтацій молодшого школяра слід віднести такі важливі якості характеру, як: почуття честі та гідності, доброта, відповідальність, справедливість, щирість, толерантність, емпатійність тощо. Система морально-ціннісних орієнтацій молодшого школяра повинна акумулює соціально визнані цінності у його свідомості, визначає його дії/вчинки та поведінку як соціально значиму.

Важливу роль у питанні формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів відіграє позакласна виховна робота. У межах сучасних педагогічних досліджень та виховної практики, проблема організації позакласної роботи учнів є досить актуальною, особливо у контексті Концепції Нової української школи.

Так, проблема підготовки майбутніх учителів до позакласної роботи з молодшими школярами є предметом наукових досліджень О.Титунь. Питання щодо підготовки майбутніх учителів до позакласної дозвілєвої діяльності школярів віднаходимо у працях О.Голік. Дослідниця Н.Кудикіна обґрунтовує теоретичні аспекти педагогічного керівництва ігровою діяльністю учнів у позаурочній діяльності. Проблему формування умінь комунікування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі досліджував К.Слесик.

Для розкриття базових понять нашого дослідження, актуальною є думка Л. Канішевської, яка зміст позакласної роботи трактує як частину навчально-виховної роботи школи, як спроектовані заняття з певною групою учнів, які проходять поза межами освітнього процесу задля вдосконалення знань, розширення практичних умінь та навичок, формування самостійності учня, його інтересів, здібностей (Канішевська, 2011).

Позакласна робота в школі, в «Українському педагогічному енциклопедичному словнику», визначено як складова навчально-виховної роботи, як форма організації дозвілля школярів. Позакласна робота

здійснюється в позаурочний час за допомогою керівництва педагогічного колективу, класних керівників, вихователів.

Основним об'єктом позакласної роботи, як зазначено у «Концепції позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи» є учень – його потреби, інтереси, духовний світ, прагнення та реальні бажання. Головною метою позакласної роботи виступає гармонійний розвиток особистості учня, його здібностей, виховання почуття національної приналежності, свідомості та гордості (Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи, 1991).

У питанні розкриття особливостей позакласної роботи актуальними є дослідження О. Черкашина, О. Грошовенко, О. Лавроненко, Н. Пташніка та ін.

Так, Н.Волкова вважає, що позакласна робота – це форма організації дозвілля учнів, що відбувається через проведення семінарів, додаткових занять, екскурсій, гуртків тощо. На думку С.Карпенчук, позакласна робота відіграє важливу роль для роботи школи, адже впливає на формування особистості учня, на розвиток таких якостей як активність, ініціативність, творчість, самовиховання та саморозвиток. Позакласна робота, як зазначає Л.Базильчук, це освітня діяльність педагогічного колективу, яка зорієнтована на задоволенні інтересів молодших школярів (Карпенчук, 2005).

Також, значний вплив на становлення сучасної педагогічної думки мали ідеї В.Сухомлинського, який переконував у тому, що проведення позакласних годин має неабиякі можливості для гармонійного розвитку особистості молодшого школяра. Педагог зазначав, що для вірної організації дозвілля учнів потрібно дотримуватися таких умов: чітке планування позакласної діяльності, система виховної роботи зі школярами, чіткість та послідовність діяльності вчителя (Пустовіт, 2010).

Чітко організована та спланована позакласна робота має освітнє та виховне значення, вона сприяє розширенню можливостей учнів, поглибленню отриманих на уроці знань, дозволяє сформувати вміння

самостійної практичної діяльності. Але, найголовніше те, що позакласна робота створює оптимальні умови для морального виховання молодших школярів, формування їх морально-ціннісних орієнтацій.

Отже, розкривши зміст ключових понять нашого дослідження, ми дійшли висновку, що вагому роль у моральному становленні молодших школярів відіграє позакласна робота, яка сприяє всебічно гармонійному розвитку особистості учня, його духовності, моральності, підвищує розвиток індивідуальності, творчої активності, забезпечує оптимальні умови (порівняно з навчальним процесом) для формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів.

Узагальнюючи результати аналізу основних понять дослідження, формулюємо визначення поняття *«формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи»* - цілісний процес, в якому задіяні всі учасники (учні, вчитель, батьки), під час якого відбувається формування особистісних моральних якостей (моральні почуття, моральний досвід, розуміння моральних норм і правил, система індивідуальних цінностей, ціннісного відношення та ін.), що проявляються у моральних вчинках, діяльності молодших школярів під час позакласної роботи. Визначальними у формуванні визначених вище якостей є внутрішні інтереси, потреби, ідеали молодших школярів, які реалізуються ними в індивідуальній та колективній праці.

Ефективність та успішність цих процесів стає можливою за умови, що молодший школяр усвідомлює себе особистістю, він розуміє систему моральних соціальних норм та цінностей, та, у відповідності до них – починає аналізувати результати власної діяльності, свою поведінку та вчинки.

Таким чином, формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів під час прозакласної роботи виступає важливою психолого-педагогічною проблемою, вирішення якої практично повинно сприяти підвищенню процесів морального становлення особистості учня, основною

ознакою якого є розвиток морально-ціннісних орієнтацій як бази моральної культури.

1.3 Позакласна робота у формуванні морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів

Позакласній роботі належить визначальна роль у моральному вихованні особистості молодшого школяра, його гармонійному становленні на засадах духовності і моральності, забезпеченні освітніх запитів, підвищенні інтересу та формуванню індивідуальності тощо. Позакласна робота надає оптимальні умови, якщо порівнювати з освітнім процесом, для формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи.

У Законі України «Про освіту» йде мова про те, що позакласна робота – це спеціально організована робота учнів у вільний час, поза межами навчання, яка зорієнтована на розширення та вдосконалення знань школярів, формування їх творчих нахилів та виступає невідомою частиною системи неперервної освіти (2017).

У концепції Нової української школи також віднаходимо основні положення даної проблеми, зміст якої полягає у тому, щоб забезпечити відповідні умови для формування особистості молодшого школяра з урахуванням його індивідуальних та вікових особливостей, розвиток у нього морально-етичних/загальнокультурних цінностей, ключових компетентностей, соціальних життєвих навичок, які дозволять здійснити плавний перехід до навчання у основній школі, та вплинуть на пристосування та адаптацію до умов життя у сучасному суспільстві (Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи, 2019).

Поняття «позакласна робота», у педагогічних студіях, часто ототожнюється з поняттям «позаурочна робота», проте це є суперечливим.

Слід зазначити, що категорія «позаурочна робота» відноситься до різної освітньої та виховної роботи, яка зорієнтована на закриття інтересів учнів, організовується у позаурочний час колективом школи.

Позаурочна робота, як стверджує дослідниця Л.Канішевська, - це робота, що відбувається у позаурочний час задля розширення знань, практичних умінь молодших школярів та створення їм корисного дозвілля.

М.Фіцула позакласну роботу визначає як виховну та освітню роботу, що сконцентрована на закритті запитів учнів, ця робота організована педагогічним колективом школи з учнями у позаурочний час (Канішевська, 2011).

У педагогічних джерелах, «позакласна робота» - це різноманітна діяльність дітей, що відбувається у позаурочний час під настановою вчителя та зорієнтована на задоволення інтересів молодших школярів, становлення їх інтелектуальних здібностей (Савченко, 2009).

За переконаннями О.Титунь, позакласна робота є роботою, яка відбувається за межами класу з учнями не одного, а декількох класів (Титунь, 2013). Отже, погоджуючись з міркуваннями дослідника, зазначимо, що поняття «позаурочна робота» та «позакласна робота» мають синонімічні значення, однак їх треба застосовувати як різні категорії.

У межах проблеми нашого дослідження, позакласну роботу визначаємо як цілеспрямовану виховну діяльність, що відбувається під керівництвом вчителя у позаурочний час для задоволення інтересів молодших школярів, розкриття їх можливостей, формування особистісних характеристик, розвиток моральних навичок культурної поведінки, розкриття особистості кожного учня.

Оптимальним освітнім середовищем для формування особистості молодшого школяра, розвиток його морально-ціннісних орієнтацій під час поведінкової діяльності, яка побудована на розумінні змісту моральних цінностей, є залучення дитини до активної позакласної виховної роботи. Під час такої роботи учні долучаються добровільно до різноманітних творчих

груп (студії, гуртки, секції, клуби тощо) щодо власних інтересів, що, в свою чергу, сприяє виробленню нових знань, практичних умінь, сприяє інтелектуальному, моральному, духовному та фізичному становленню.

Така організація позакласної роботи у школі вимагає вибір та побудову виховного змісту, застосування інтерактивних методів, форм та засобів реалізації, які разом покликані задовільнити цікавість кожного учня у процесі особистісного становлення як творчої, моральної особистості.

На нашу думку, покращення процесу організації позакласної роботи повинно бути зосереджено на створенні оптимальних умов задля розкриття дитино зорієнтованої та особистісно зорієнтованої концепції, які виявляються у системності, природо відповідності, наступності, культуро відповідності виховного потенціалу, переході провідних способів становлення особистості школяра, формування морально-ціннісних орієнтацій під час морального, духовного, інтелектуального та фізичного розвитку.

Думки класика педагогічної школи В.Сухомлинського, виступають підсиленням наших міркувань, адже педагог стверджував, що вчитель повинен дбати про всі сторони та грані зростаючої особистості, враховувати й те, що кожна грань є провідною. Відтак, на його думку, визначальною гранню особистості є моральність (Пустовіт, 2010).

Дослідник О.Осипчук доводить, що морально-ціннісні орієнтації – це інструмент, що дозволяє дослідити моральні якості, зрозуміти їх мотиваційну складову, соціальне призначення. Поняття «ціннісна орієнтація» необхідно використовувати для визначення суспільного досвіду, усвідомлення найвищих цінностей (Осипчук, 2016).

За результатами аналізу особливостей побудови позакласної роботи, під час якої відбувається становлення морально-ціннісних орієнтацій, молодші школярі залучаються до різноманітних відносин з оточуючими, під час яких їм слід дотримуватися суспільних моральних правил та норм, - як, зрештою, виробляють особистісне ставлення учня до дійсності, соціуму,

групи людей та окремою людини. Саме тому, важливо говорити про значення внутрішніх спонукань учня, його вміння побачити ту чи іншу моральну цінність та реалізувати її у певний вчинок чи дію.

Отеж, ми дійшли висновку, що особистісно моральний розвиток учня відбувається через активний розвиток психологічних механізмів самосвідомості (вміння адекватно оцінити себе та свої вчинки; розуміти власні можливості; інтерпретувати результати своєї діяльності). Опираючись на зміст ключових культурологічних аспектів НУШ, зазначимо, що їх основою є сьогодні педагогічний доробок В.Сухомлинського, що говорив свого часу про важливість виховання учнів не лише під час уроків, але й у позаурочний час. Педагог стверджував, що потрібно створити відповідні умови для того, щоб учні залюбки долучалися до активної участі у різноманітних гуртках, спортивних секціях, практичної роботи на дослідних ділянках. Таке залучення молодших школярів створює оптимальні умови для задоволення освітніх запитів, інтересів учнів, дозволяє розкрити можливості та здібності, посилює віру у власні можливості (Сухомлинська, 2010).

Особливої уваги педагога надавав розумінню мети, змісту, завдань, умов проектування дозвілля учнів. Так, до основних завдань, які повинні бути вирішені під час позакласної роботи, він відносив: розширення знань учнів; формування інтересу, розвиток творчих здібностей, налаштування культурного дозвілля, продумання розваг для учнів поза межами навчального процесу.

Позакласна робота покликана розкрити іншу сторону навчального процесу, під час якого учні мають змогу виконувати різноманітні ролі, задовільнити власні потреби, оцінити свої можливості. У процесі позакласної роботи, школяр не переживає за оцінку, він прагне продемонструвати власну унікальність через особистісні захоплення, інтереси. Така добровільна діяльність учнів відбувається під керівництвом вчителів, який враховує натерій учнів, їх внутрішній стан. Під час позакласної роботи необхідно

стимулювати емоційне залучення учнів, це дозволить їм проявити моральні цінності та переконання під час спілкування та взаємодії з однолітками.

Ефективність виховання молодших школярів, формування у них морально-ціннісних орієнтацій певним чином залежить від реалізації принципів, функцій даного процесу.

О.Савченко, поняття «принципи» розглядає як закономірності навчання, виховання та становлення особистості (залежність результатів від умов організації, що виступають у педагогічному процесі) (Савченко, 2009). Дослідниця наголошує на специфічних особливостях початкової освіти та демонструє проектування освітнього процесу (мета, зміст, завдання, спосіб організації), а, також, виокремлює принципи, які повинні сприяти ефективному розвитку особистості молодшого школяра. До таких принципів вона відносить: принцип цілісності впливу освітнього процесу; принцип гармонійного розвитку особистості; принцип природо відповідності; принцип доступності та науковості; принцип систематичності; принцип диференціації та індивідуалізації; принцип поєднання навчання та розвитку; принцип мотивування навчального процесу; принцип співробітництва; принцип розвитку та виховання дитини (Савченко, 2009).

В.Боднар, розкриваючи зміст принципів освіти як категорії, акцентує увагу на їх динамічності в залежності від освітніх умов, та наголошує на їх важливості у створенні якісного освітнього процесу та процесу виховання молодшого школяра (Боднар, 2005).

На основі аналізу праць науковців, виокремлюємо принципи виховання, які зорієнтовані на процес формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи.

Відповідно, як зазначено у Національній програмі виховання дітей та учнівської молоді України, основною складовою виховання є формування ціннісного відношення людини до навколишньої дійсності та до самої себе: поєднання інтересів учасників освітнього процесу (учня, який має бажання до саморозвитку та прояву власної індивідуальності, та суспільства, яке

зорієнтоване на моральний розвиток особистості, та держави, основним завданням якої є виховання гідних громадян-патріотів).

На основі вищезазначеного, можемо припустити, що вимоги до розвитку морально-ціннісних орієнтацій зростаючої особистості, враховуючи ключові положення НУШ, розкриваються нами як принципи проектування змісту процесу виховання та забезпечення оптимальних форм, методів реалізації під час позакласної роботи.

Результати здійсненого аналізу теоретичних аспектів досліджуваної проблеми дозволили нам здійснити власну класифікацію принципів виховання щодо особливостей їх розкриття у формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів. Запропонована нами класифікація побудована через опору та розуміння наступних історичних принципів:

- ✓ принципи природовідповідності та культури відповідності Я.Коменського та А.Дістервега;
- ✓ принцип дитино центризму В.Кременя;
- ✓ принцип формального і неформального підходів до процесу виховання особистості О. Савченко;
- ✓ принцип реалізації особисто орієнтованого підходу в початковій освіті І. Беха;
- ✓ принцип освіти та виховання в історико-педагогічному контексті О.Сухомлинської;
- ✓ принцип розкриття змісту позашкільної освіти Г. Пустовіта;
- ✓ принцип освіти та виховання у межах позашкільної освіти Т. Сущенко та ін..

Принцип партнерства та принцип реалізації Державного стандарту початкової загальної освіти в умовах Нової української школи, які зорієнтовані на організацію випереджувального навчання та виховання молодших школярів через збереження цінностей, гуманізації навчання, формуванні здібностей та нахилів учнів, забезпечення комфортного освітнього середовища, виступає провідним у визначенні теоретичних основ

запропонованої нами класифікації (Державний стандарт початкової загальної освіти, 2018).

Отже, можемо припустити, що викоремлені нами принципи виховання повинні створити умови спрямування позакласної роботи на потенційні можливості соціуму у формуванні морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів та їхнього вміння вирішувати самостійно чи за допомогою інших (батьки, вчителі, однолітки) життєві труднощі.

В.Кремень, у контексті вищезазначеного, акцентує увагу на тому, що в умовах сьогодення, принцип виховуючого навчання потрібно замінити на принцип навчального виховання, щоб виховання особистості стало головним показником роботи вчителя, школи у відношенні оволодіння молодшими школярами норм культури, моральності, та їх прояву у навколишній дійсності (Кремень, 2008).

Отже, ми дійшли висновку, що принципи виховання, спрямовані на формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів, не є сталими – вони можуть змінюватися, уточнюватися в залежності від умов виховного середовища. Останнє визначило процес обґрунтування теоретичних аспектів та класифікації принципів побудови змісту позакласної роботи з формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів як один з головних елементів їх дозвілльової діяльності (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Класифікація принципів побудови змісту позакласної роботи з формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів

Традиційні принципи	Специфічні принципи
<i>Загальнопедагогічні принципи:</i> природовідповідності, культуровідповідності, дитиноцентризму	
Добровільності та доступності	демократизації
науковості і системності	гуманізації
наступності й систематичності здійснення	самостійності та активності особистості як громадянин і

	патріот
варіативності й інтеграції	життєвої смислотворчої самодіяльності
практичної спрямованості	позитивної мотивації і наслідування
	технологізації

Отож провідними характеристиками класифікованими нами як традиційних, так і специфічних принципів виховання є наступні:

- 1) *принцип добровільності та доступності* – це принцип, згідно якого учні можуть самостійно обирати форми своєї участі у позакласній роботі, наприклад, це тематика різноманітних форм роботи (навчально-пізнавальна, пошукова, дослідницька, соціально корисна). Даний принцип відповідає за доступність у забезпеченні потреб людини у творчому самовияві, одержанні моральних настанов, виробленні практичних умінь щодо формування морально-ціннісних орієнтацій та побудови схеми своїх моральних дій та вчинків;
- 2) *принцип науковості та системності* – принцип, що відповідає за організацію позакласної роботи, яка зорієнтована на покращення моральних знань для побудови цілісної картини світу, набуття морального досвіду, прищеплення навичок до їх використання у індивідуальній та колективній діяльності;
- 3) *принцип наступності та систематичності* – полягає у єдності, конкретизації та розширенні вже одержаних у школі моральних знань, їх систематичність та наступність у різноманітних формах позакласної роботи (основою якої є здобуті раніше знання, практичні навички, поєднання навчальних та моральних знань задля вироблення ціннісного аспекту активної життєвої позиції молодшого школяра у суспільстві);
- 4) *принцип інтеграції та варіативності* – це принцип, що дозволяє побудову інтегрованих освітніх програм секцій, гуртків, клубів, які

створюють умови для того, щоб учні самостійно обирали зміст, форм, методи та засоби своєї діяльності (пошукової, навчальної, дослідницької, масової роботи та участі у різноманітних заходах, орієнтуючись на інтереси та індивідуальні можливості та моральні мотиви молодших школярів). Так забезпечуються умови диференціації та індивідуалізації залучення учнів до різноманітних освітніх, виховних форм позакласної роботи, спрямованої на формування морально-ціннісних орієнтацій;

- 5) *принцип практичної спрямованості* – це провідний принцип побудови позакласної роботи, адже він створює потрібні умови для того, щоб учні могли ефективно проявити здобуті морально орієнтовані знання під час практичної діяльності, у поведінці чи діях (Лавроненко, 2008).

Отже, на основі традиційних принципів проходить гармонійний розвиток дитини з урахуванням її вікових, психофізіологічних, індивідуальних властивостей, вироблення у неї загальнокультурних та моральних цінностей, ключових компетентностей, які потрібні для вироблення соціальних життєвих навичок, які сприяють готовності учня до навчання у школі та життя у соціумі.

Саме позакласна робота дозволяє передбачити взаємозв'язок особистісного становлення дитини з виробленням її практичного досвіду здійснення моральних вчинків та діяльності, адже має всі необхідні можливості у включення дитини до різних форм діяльності як індивідуальної, так і колективної.

Специфічні принципи складають окрему групу принципів виховання учнів під час позакласної роботи, спрямовані на розвиток їхніх моральних якостей та цінностей:

- 1) *принцип демократизації* – принцип, який створює умови для прояву різних форм співробітництва, взаємодії усіх учасників освітнього процесу: учнів, батьків, вчителів, колективу. Така взаємодія – це гнучкий спосіб залучення учнів до моральної активності в освітній

системі, який дозволяє краще соціально адаптуватися та сформувати морально-ціннісні орієнтації учнів;

- 2) *принцип гуманізації* – покликаний створити умови залучення учнів до різноманітних форм позакласної роботи, які базуються на позитивному відношенні, повазі, доброзичливому ставленні, довірі у стосунках, налагодженню діалогічної комунікації усіх учасників освітнього процесу, а також, це вияв прав та свободи дитини у її діяльності та створення морально-психологічного комфорту;
- 3) *принцип соціальної активності особистості як громадянина і патріота та самостійності* – це ключовий принцип виховання з урахуванням провідних ідей Концепції НУШ, який забезпечує сприятливі умови для учнів, створює психолого-педагогічне налаштування, та залучення дітей до участі у грутках, клубах, секціях для здійснення пошукової, дослідницької, навчально-пізнавальної діяльності у процесі позакласної роботи. Це все сприяє ефективному розвитку самостійності та творчості молодших школярів формуванню їх морально-ціннісних орієнтацій щодо здійснення моральних вчинків та дій. Включення даного принципу у побудову позакласної роботи, в результаті якої повинні бути сформовані морально-ціннісні орієнтації молодших школярів, дозволяє детермінувати практичні вміння та навички самопізнання та самооцінки (Лавроненко, 2008).

На основі цього, робимо висновок про те, що становлення особистості молодшого школяра, під час залучення до різноманітних форм позакласної роботи морального спрямування, сприяє покращенню психологічних складових формування самосвідомості, і, в результаті, дозволяє адекватно та об'єктивно оцінювати себе, свої вчинки та потенційні можливості. Важливо й те, що самореалізація та самоорганізація молодших школярів, які залучені до різноманітних форм позакласної роботи, забезпечує їх соціальну активність як громадянина-патріота своєї держави.

Доречність цього підходу підкріплена провідними аспектами Концепції НУШ, де зазначено, що освітнє середовище закладу освіти повинно бути створене для реалізації учнів, їхнього самовизначення та розкриття можливостей.

4) *принцип життєвої смислотворчої самодіяльності* – це принцип, що характеризується ефективною організацією позакласної роботи для учнів: 1-2 класів – усвідомлення себе як особистості та поступове створення вмінт щодо самостійного прийняття рішень та усвідомлення своєї відповідальності за свої дії; 3-4 класи – відбувається динаміка у виробленні конкретних вмінь самостійного прийняття рішень та відповідальності за нього, як обов'язкової категорії моральності; в учнів 3-4-их класів відзначається розуміння своєї особистості, вони вже здатні побудувати модель майбутніх вчинків, своєї діяльності і та поведінки, вміють коригувати власні дії у відповідності до вже сформованих морально-ціннісних орієнтацій.

Тут мова йде про те, що проектування різноманітних форм позакласної роботи зосереджене на знаходженні балансу між конкретною соціальною роботою та типами навчально-пізнавальної діяльності, участю у заходах морального спрямування, які запропонував учитель та тими заходами, які зніціював сам учень. Молодші школярі взмозі самостійно обрати найбільш цікаві для них форми позакласної роботи, які дозволять їм розширити поле моральних інтересів, виробити практичні вміння щодо використання вже сформованих морально-ціннісних орієнтацій. Отже, можна стверджувати, про поступовий розвиток особистості молодшого школяра, як повноцінного активного члена соціуму.

5) *принцип наслідування та мотивації* – провідний принцип включення учнів до позакласної роботи згідно їхніх інтересів та вікових особливостей. Впровадження даного принципу сприяє виробленню позитивних якотсей учня через активізацію процесів систематизації, усвідомлення, вдосконалення мотивів позитивного усвідомлення форм

ткаої діяльності, при умові, що копіювання доречних моральних вчинків та діяльності вчителя, батьків чи інших людей. У такому разі, між учнями та вчителем створюються комфортні дружні стосунки, всі зацікавлені в успішності освітнього процесу, адже разом вони вирішують освітні проблеми та труднощі.

- б) *Принцип технологізації*. Даний принцип набуває актуальності в умовах НУШ під час здійснення позакласної роботи, з урахуванням всієї різноманітності методик та форм організації індивідуальних, групових, колективних морально зорієнтованих занять. Впровадження принципу технологізації дозволяє покращити діяльність вчителя з уточненням морального змісту, відбору форм, методів, засобів взаємодії учнів, які відповідають їхнім можливостям та запитам. Останнє виступає тим фактором, що розкриває власні мотиви та переконання учнів у важливості здійснення моральних вчинків та поведінки. Отже, відбувається послідовність навчально-виховних дій вчителя в узгодженні з інтересами учнів, які дозволяють організувати дії, спрямовані на досягнення результату.

Ми дійшли висновку, що накопичення молодшими школярами практичного досвіду моральної діяльності та поведінки, що відбувається у процесі позакласної роботи, є першочерговим етапом опанування ними будь-яким видом діяльності.

На основі класифікації принципів, можемо виокремити головні функції позакласної роботи з формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів.

Перша функція – випереджувальна роль виховного впливу на учня під час навчально-пізнавальної, дослідницької, пошукової, соціальної діяльності, залучення до масових та добродійних заходів.

Друга функція передбачає розкриття важливості позакласної роботи для успішного формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів, адже забезпечуються відповідні умови для взаємодії та поєднання усіх

складових моральності. Відбувається інтеграція морального змісту, його диференціація та індивідуалізація, врахування можливостей кожного учня, рівень сформованості його морально-ціннісних орієнтацій та їх прояв у вчинках, поведінці та діяльності.

Третя функція позакласної роботи – це посилення співробітництва між учнем –вчителем-учнівським колективом, яке зорієнтоване на активізацію процесів рефлексії та забезпечення ситуацій успіху. Педагогічний супровід різноманітних форм позакласної роботи морального спрямування передбачає формування культурної складової учня, який здатен самостійно обрати напрями своїх моральних вчинків та поведінки.

Четверта функція позакласної роботи стосується створення відповідних умов соціального адаптування учнів до норм моральності та правил соціуму, проектування своїх дій через передачу одержаних моральних норм та установ. Так відбувається соціалізація учня до усіх викликів сучасності (Матвієнко ,1999).

Таким чином, виокремлені та обґрунтовані нами провідні принципи та функції організації позакласної роботи, завданням яких є формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів, сприяють не лише соціальній адаптації до умов життя, але й дозволяють розкрити потенційні задатки під час активного включення у суспільне життя, через інтеграцію та диференціацію виховного впливу на особистість молодшого школяра.

Отже, організація позакласної роботи з молодшими школярами, потребує врахування специфіки становлення особистості даного віку. Провідну роль у формуванні моральної поведінки, вдосконаленні знань щодо взаємодії з оточуючими, розвитку особистісних якостей відіграє позакласна виховна робота. Головною особливістю позакласної роботи є те, що під час довірливої взаємодії вчителя та учнів активізується їхня зацікавленість та допитливість щодо саморозвитку, самореалізації та формуванню морально-ціннісних орієнтацій.

Висновки до розділу 1

У першому розділі дослідження розкрито теоретичні аспекти формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи, представлено коротку історичну розвідку щодо феномену «морально-ціннісних орієнтацій», уточнено зміст основних понять магістерського дослідження.

Так, здійснений аналіз наукових підходів, визначив, що формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи виступає процесом, через який налагоджується взаємодія учнів із соціумом. Доведено, що формування морально-ціннісних орієнтацій пов'язане зі скерованістю людини на соціальні та особистісні моральні цінності, які проявляються у власній життєдіяльності.

У межах даного розділу обґрунтовано наступну позицію: важливу роль у моральному становленні молодших школярів відіграє позакласна робота, яка сприяє всебічно гармонійному розвитку особистості учня, його духовності, моральності, підвищує розвиток індивідуальності, творчої активності, забезпечує оптимальні умови для формування морально-ціннісних орієнтацій.

Ключову дефініцію нашого дослідження *«формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи»* визначаємо як цілісний процес, в якому задіяні всі учасники (учні, вчитель, батьки), під час якого відбувається формування особистісних моральних якостей (моральні почуття, моральний досвід, розуміння моральних норм і правил, система індивідуальних цінностей, ціннісного відношення та ін.), що проявляються у моральних вчинках, діяльності молодших школярів під час позакласної роботи. Визначальними у формуванні визначених вище якостей є внутрішні інтереси, потреби, ідеали молодших школярів, які реалізуються ними в індивідуальній та колективній праці.

Таким чином, основну роль у формуванні моральної поведінки учня, вдосконаленні його вмінь щодо налагодження взаємодії з іншими

учасниками освітньої діяльності, розвитку індивідуальних якостей відіграє позакласна робота, яка активізує зацікавленість молодших школярів щодо саморозвитку, самореалізації та формуванні морально-ціннісних орієнтацій.

РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ

2.1 Критерії, показники та рівні сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів

Як зазначено у Білій книзі національної освіти України, стан розвитку освітньої теорії та практики, визначається досить напруженим відгуком способів актуальної реакції на виклики сьогодення, саме тому, відбувається активізація однієї з функцій освітньої діяльності – навчити людину застосувати одержані знання у власній практичній роботі (професійній, побутовій, громадській та ін..) (Біла книга національної освіти України, 2010).

На нормативно-правовому рівні, формування даного положення відслідковуємо у Законі України «Про освіту», зміст якого зорієнтований на розкриття виховної роботи як спеціально організованого процесу учнів у позаурочний час з метою розкриття та поглиблення їх знань, формування творчих здібностей та виступає однією зі складових частин системи освіти (2017).

У концептуальних положеннях Нової української школи, також, віднаходимо актуалізацію означеного явища, зміст якого полягає у наступному: потрібно створити всі необхідні умови у навчальному процесі для різностороннього розвитку дитини з урахуванням її індивідуальних та вікових особливостей, розвитку та прояву у неї загальнокультурних та моральних цінностей, основних компетентностей, життєвих та соціальних умінь, які дозволяють виробити у дитини готовність до навчання далі в основній школі, та життя в соціумі загалом (Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи, 2019).

Опираючись на результати здійсненого аналізу наукових праць (представлено у попередніх параграфах нашого дослідження) що присвячені розкритт. проблеми морального виховання підростаючого покоління,

вироблення у них ціннісних мотивів поведінки, ми дійшли висновку, що найкращим освітнім середовищем, яке сприяє вихованню у молодших школярів морально-ціннісних орієнтацій під час здійснення певних вчинків/дій – виступає їх активне залучення до позакласної роботи.

Під час позакласної роботи учні, на добровільній основі, включаються до різноманітних творчих угруповань (студії, секції, клуби, гуртки тощо). Вибір такого об'єднання залежить від інтересів молодших школярів, їх бажання щодо саморозвитку, набуття нових знань, вироблення практичних умінь. Участь учнів у грутках сприяє інтелектуальному, духовному, фізичному та моральному розвитку молодшого школяра.

Ми переконані, що саме така організація позакласної роботи у школі спрямована на вибір та побудову виховного змісту, застосування традиційних та інтерактивних форм, методів та способів його реалізації, що разом покликане задовільнити бажання кожного учня, його інтереси у прояві активності, творчості та залученні до спільної соціально важливої діяльності, яка повинна будуватися на засадах моральності та гуманізму. Звідси випливає, що покращення позакласної роботи повинно орієнтуватися на забезпечення оптимальних умов щодо реалізації дитино центризму та аспектів особистісно орієнтованого навчання, що виявляється у систематичності, природо відповідності, наступності та культуровідповідності виховних моментів, узгодженні засобів становлення особистості дитини, формування у неї морально-ціннісних орієнтацій під час інтелектуального, духовного, фізичного та морального зростання.

Нам імпонує думка В.Сухомлинського, який вважав, що піклування про кожну грань, рису людини, вчитель разом з цим зможе утримувати у полі зору ту обставину, що гармонія всіх рис, граней виявляється чимось провідним. Відтак, таким провідним компонентом гармонії, педагог вважав моральність (Пустовіт, 2010).

Цікавими щодо проблеми дослідження, нам видаються міркування Д.Осовського, який переконує, що морально-ціннісні орієнтації – це засіб

дослідження моральних цінностей, усвідомлення їх мотивуючої сили, аспектів соціального оцінювання. На думку дослідника, поняття «ціннісна орієнтація» потрібно використовувати для:

- ✓ акцентування на одній конкретній найвищій цінності, виділення якої залежить від соціального досвіду
- ✓ пояснення даної цінності, яка є визначальною для кожного конкретного суспільства
- ✓ організації для визначеної цінності комплексу суміжних відносно неї цінностей
- ✓ наголошення головних характеристик визначених цінностей (Островська .2003).

Таким чином, можемо підсумувати та ще раз наголосити на актуальності теми нашого дослідження, адже, як зазначає О.Сухомлинська, означена проблема, у культурному полі, не має остаточного вирішення, та питання щодо виховання моральності підростаючого покоління активно проявляється зараз у часи кардинальних освітніх змін та трансформацій (Сухомлинська , 2006).

Отже, теоретичний аналіз проблеми сформованості морально-ціннісних орієнтацій учнів у позакласній роботі дозволяє нам акцентувати на її актуальності та соціальній важливості, а також, говорити про те, що сучасні педагогічні дослідження недостатньою мірою висвітлюють методіку формування морально-ціннісних орієнтацій.

З'ясування стану вирішення даної проблеми – дослідження рівня сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у позакласній роботі, вимагає проведення педагогічного експерименту, що дозволить нам розкрити особливості сформованості морально-ціннісних орієнтацій учнів за визначеними критеріями та показниками.

Зазначена нами актуальність основних теретичних положень, вікових, психологічних та індивідуальних характеристик учнів під час формування у них морально-ціннісних орієнтацій у позакласній роботі передбачала описати

їх не лише певними пасивними суб'єктами виховного процесу у школі, але як активних суб'єктів, що здатні самостійно обирати час, напрям, профіль та важливість діяльності гуртка, зоходів, виконання суспільно важливої праці, які можуть ,також, самостійно задовольняти власні інтереси, бажання, що пізніше дозволять визначити спрямування особистої та колективної морально важливої діяльності, здійснення певних моральних вчинків та поведінки.

В контексті зазначеного, дослідник Р.Павелків, стверджує, що моральна поведінка, здійснення моральних вчинків учнями – це реальна область об'єктивації особистісного зростання, адже формування важливих компонентів цієї роботи дозволяє виявити дитині власний внутрішній потенціал, свої бажання та можливості. В таких умовах, школяр виступає не лише об'єктом ,але й суб'єктом виховання, а найважливішою ознакою такого процесу виступає те, що його завданням та результатом стає трансформація самого суб'єкта, що полягає у опануванні ним нормами та правилами моральної культури (Павелків ,2009).

Разом з тим, аналіз сучасної освітньої практики щодо проектування позакласної роботи, під час якої відбувається вироблення морально-ціннісних орієнтацій учнів, показали, що залучаючись до різноманітних за широтою стосунків співпраці з іншими учасниками освітньої діяльності, яка полягає у виконанні норм соціальних правил , у школярів формується своє власне відношення до навколишньої дійсності, соціуму, учнівського колективу, окремих людей. Тут, важливим стає дослідження внутрішніх спонук учня, його вміння виокремлювати моральні цінності та втілювати їх певний вчинок. Зважаючи на це, ми дійшли висновку, що моральне зростання молодшого школяра відбувається паралельно з розвитком таких психологічних утворень самосвідомості, як вміння адекватно та об'єктивно оцінювати себе, свої можливості та кінцеві результати діяльності.

Отже, ми здійснили характеристику змісту головних компонентів морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів, які формуються під час позакласної роботи (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Компоненти сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи

Компонети	Сутнісні ознаки
Інтелектуальний	Охоплює систему усвідомлених і засвоєних морально орієнтованих знань, оцінних суджень і ставлень, чіткого розуміння сутності моральних норм і правил суспільства, визнання і сприйняття його моральних цінностей, що в сукупності забезпечує вироблення, насамперед знань, умінь і навичок побудови і самоконтролю власних морально доцільних вчинків, поведінки та діяльності, а також моральних ставлень до себе, до об'єктів і суб'єктів оточуючого світу, комунікативних знань, умінь і навичок морально спрямованої взаємодії в учнівсько-педагогічному колективі закладів початкової освіти
Мотиваційний	Є провідною детермінантою формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи закладів початкової освіти, за умови домінування провідних моральних якостей (справедливість, чесність, доброта, відповідальність, гуманність, правдивість, бажання прийти на допомогу) у власних вчинках і діяльності; результатом мотивації у межах мотиваційно-потребнісного компонента є процес усвідомлення особистісних потреб, інтересів, установок, ідей, ідеалів та переконань, що активізує власну діяльність молодших школярів з досягнення особистісної чи

	колективної морально орієнтованої мети
Діяльнісний	Застосування здобутих морально орієнтованих знань, сформованих умінь і навичок у процесі власної участі в індивідуальній і колективній навчально-пізнавальній, пошуковій і дослідницькій діяльності чи конкретній соціально значущій суспільно-корисній праці, масових і добродійних заходах у межах позакласної виховної роботи; психологічними механізмами формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у межах діяльнісного компонента є їхня безпосередня й активна участь у здійсненні конкретної морально орієнтованої як індивідуальної, так і колективної продуктивної дії, що розглядається динамічною системою різнорівневої взаємодії суб'єкта зі світом з одного боку і з другого - показником результативності сформованих його морально-ціннісних орієнтацій у процесі позакласної виховної роботи

Далі, логіка дослідження вимагає виокремлення критеріїв сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів з відповідними показниками. Так, критерієм моральності людини, її вихованості, за І.Бехом, є рівень її розвитку та рівень опанування загальнолюдськими та гуманістично-національними моральними цінностями, які є основою здійснення відповідних вчинків (Бех, 2017).

Враховуючи дане визначення, ми виокремлюємо та даємо розгорнуту характеристику критеріїв та відповідних показників сформованості морально-цінісних орієнтацій молодших школярів у позакласній роботі. А саме:

1) когнітивний критерій сформованості морально-цінісних орієнтацій:

- наявність морально зорієнтованих знань та сформованість відповідних умінь та навичок
- розуміння важливості цих знань щодо здійснення вчинків, поведінки та певної діяльності
- переважання закріплених у свідомості учня основних моральних якостей (чесність, доброта, справедливість, відповідальність, гуманістичні прояви, співчутливість)
- здатність до взаємодопомоги як вияв морального досвіду

2) *оцінно-рефлексивний критерій сформованості морально-ціннісних орієнтацій:*

- переважання первинних моральних властивостей
- одержання задоволення від результатів залучення до різноманітних форм позакласної діяльності
- включення у колективні форми налаштування дозвілля морального характеру

Даний критерій з визначеними показниками виступає основним у розвитку морально-ціннісних орієнтацій учні під час позакласної роботи, адже самооцінка кінцевих проявів своєї поведінки та діяльності демонструє реальний рівень сформованості ціннісного аспекту особистості, і тому є важливою у структурі досліджуваного явища.

3) *вчинково-діяльнісний критерій сформованості морально-ціннісних орієнтацій:*

- вміння використовувати здобуті моральні знання та сформовані навички у залученні до індивідуальних та масових морально зорієнтованих заходів
- значима діяльність під час позакласної роботи

Такий підхід, а саме, міцні знання, сформовані мотиви та бажання зумовлюють поведінку та вчинки учнів, роблять їх морально зорієнтованими, визначають зміст діяльності дитини на досягнення поставлених цілей. Досягнення кінцевої мети особистісної під час позакласної роботи дають їй

цілеспрямованого та свідомого значення. А це, у свою чергу, визначає зміни не тільки об'єкта, на який орієнтована взаємодія, а й самого суб'єкта діяльності

Нижче подаємо критерії та показники сформованості морально-ціннісних орієнтацій учнів під час позакласної роботи узагальнено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Критерії та показники сформованості морально-ціннісних орієнтацій
молодших школярів**

Критерій	Показники
<i>Когнітивний</i>	Сформованість системних морально орієнтованих знань, відповідно вироблених умінь і навичок, усвідомлення їх значущості у здійсненні власних вчинків, поведінки і діяльності, домінування усвідомлених і засвоєних у свідомості молодшого школяра провідних моральних якостей: справедливості, чесності, доброта, відповідальності, гуманності, правдивості, бажання прийти на допомогу, як екстраполяція морально духовного досвіду суспільства в когнітивну сферу особистості. Оскільки на його основі, базується моральна поведінка і розвиваються переконання, ціннісні орієнтації, мотиви, інтереси тощо
<i>Оцінно-рефлексивний</i>	Домінування первинних моральних якостей (задоволення від здобутих результатів участі в різних формах позакласної виховної роботи, навчанні в гуртку, участі у масових формах організації дозвілля морального спрямування,

	суспільно корисній соціально значущій роботі), удосконалення умінь і навичок адекватної самооцінки їх результатів. Формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи, оскільки самооцінка результатів власних вчинків, поведінки і діяльності адекватно відображає рівень сформованості ціннісної сфери зростаючої особистості, а тому займає важливе місце в структурі досліджуваного феномену
<i>Вчинково-діяльнісний</i>	Характеризує провідні напрями застосування здобутих морально орієнтованих знань і сформованих умінь та навичок їх застосування у процесі власної участі в індивідуальних і колективних морально орієнтованих заходах, соціально значущій суспільно корисній і добричинній діяльності у межах позакласної виховної роботи в закладах початкової освіти. Засвоєні морально-орієнтовані знання, відповідні мотиви і сформовані потреби детермінують вчинки і поведінку молодшого школярів та характеризують спрямованість їхньої діяльності на досягнення поставленої мети. Саме свідоме і цілеспрямоване досягнення молодшими школярами особистісної і соціально значущої мети у процесі позакласної виховної роботи надають їй морально-ціннісного спрямування

Отже, розкривши змістові ознаки компонентів ((інтелектуального, емоційного, діяльнісного) та їх показників, ми змогли визначити та дати характеристику рівням сформованості досліджуваного явища:

1. Низький рівень сформованості морально-ціннісних орієнтацій.

Даний рівень виявляється в учнів, у яких нема знань щодо моралі, моральних норм та цінностей. Таким школярам притаманне ціннісне відношення до себе, а до інших – ін., у них відсутнє бажання прийти на допомогу, агресивне ставлення проявляється по відношенню до більшої частини учнів, які є успішними. Учні такого рівня можуть навіть виявляти жорстокість, неадекватну поведінку, нездатність управляти своїми емоціями, вони часто насміхаються з інших, немає бажання до прояву моральної поведінки та здійснення моральних вчинків по відношенню до вчителів та батьків, адже формування морально-ціннісних орієнтацій у них на початковому рівні.

2. Середній рівень сформованості морально-ціннісних орієнтацій – це рівень, який характеризує тих учнів, що володіють неглибокими знаннями про моральні цінності та норми, їхні знання демонструють більшою мірою ситуативний характер та використовують їх при умові задоволення власних інтересів та бажань для того, щоб сподобатися вчителю чи іншим людям, які оцінюють результати їхньої діяльності та їх вчинки.

Учням середнього рівня сформованості морально-ціннісних орієнтацій властивий нестійкий відгук про моральні норми та цінності, у них виникає ситуативне бажання допомогти іншим, когось захистити, чи створити щось корисне для когось. Учні виявляють милосердя та відповідальність у відношенні до інших людей епізодично і це потребує від них, зазвичай, зовнішнього стимулу.

3. Достатній рівень сформованості морально-ціннісних орієнтацій – рівень, який виявляють учні, що мають міцні знання морального спрямування з ґрунтовно закріпленими нормами щодо змісту моралі соціуму, моральних цінностей, що отримані під час позакласної роботи та самостійного цілеспрямованого пізнання та закріплення умнь та способів їх

використання у різних життєвих проявах. Таким учням властиві позитивні враження про моральні цінності; вони гуманно відносяться до себе та інших людей, є дбайливими до навколишнього середовища; у них вироблене бажання допомагати іншим, захищати слабших, творити добрі вчинки для інших, діяти за правилами гідності та пристойності, долучатися до важливої соціальної діяльності відповідно до вироблених морально-ціннісних орієнтацій.

Таким чином, виокремлення критеріїв з відповідними показниками та рівнів сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів під час позакласної роботи дало можливість до проведення констатувального експерименту, про що й піде мова далі у наступному параграфі нашого дослідження.

2.2 Аналіз стану сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи

На етапі організації експериментальної роботи нами були враховані методологічні настанови щодо забезпечення педагогічного дослідження, які представлені у працях Т. Артем'євої, І. Галяна, С. Гончаренка, І. Сопівника, О. Савченко та інших.

Логіка проведення експерименту вимагала дотримання наступних етапів:

- ✓ збір необхідної інформації, аналіз літературних джерел, узагальнення теоретичних даних, виділення головних напрямків, обрання методик інтерпретування інформації
- ✓ адаптування підбраного діагностичного інструментарію щодо з'ясування стану формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи, аналіз одержаних даних, підведення підсумків та розкриття можливих аспектів вирішення завдань дослідження.

Мета дослідження – визначення, обґрунтування педагогічних умов формування морально-ціннісних орієнтацій учнів під час позакласної роботи. Реалізація даної мети, на нашу думку, вимагає дотримання та реалізації ряду взаємопов'язаних етапів дослідження:

- 1) аналіз проблеми формування морально-ціннісних орієнтацій особистості у межах сучасної теорії та практики;
- 2) розкриття ключових дефініцій проблеми дослідження;
- 3) виокремлення педагогічних умов формування морально-ціннісних орієнтацій учнів під час позакласної роботи;
- 4) інтерпретація одержаних, під час проведення констатувального етапу експерименту, результатів.

Отже, логіка проведення експерименту вимагає з'ясування початкового рівня сформованості морально-ціннісних орієнтацій учнів у процесі позакласної роботи. Вирішення даного завдання передбачає відбір оптимальних методів та методик, розробку анкет, опитувальників і т.д.

Педагогічний експеримент вимагає використання психолого-педагогічної діагностики, яка нами розглядається як оціночна практика, яка дозволяє визначити індивідуально-психологічні особливості молодших школярів та соціально-психологічні властивості учнівського колективу задля покращення освітнього процесу. За цих умов учні повинні зрозуміти, що від них вимагається, експеримент не має розумітися як певний іспит чи їхня перевірка (знань, діяльності чи поведінки). Слід зазначити, що застосування однієї/двох методик не дозволить зробити однозначні припущення щодо певних якостей чи характеру учня, тільки відповідно підібраний комплекс методик зможу представити об'єктивну картину. Разом з тим, дані, які одержуємо під час застосування методик, є свідченням рівня розвитку учня якраз на момент їх діагностування.

Психолого-педагогічна діагностика реалізує наступні функції:

- інформаційна – ця функція дозволяє виявити рівень сформованості морально-ціннісних орієнтацій учнів, які залучені до різноманітних форм позакласної роботи.
- Прогностична – сприяє розкриттю потенційних можливостей, становлення с особистості молодшого школяра у даному напрямку. Дана функція дозволяє виявити потенціал кожної дитини.
- Оцінна – дає змогу узагальнити щодо ефективності педагогічного впливу на учнів та обґрунтувати результативність застосування в початковому процесі відповідних виховних методик та методів.
- Розвивальна – допомагає молодшим школяра розкрити свої можливості та подальші перспективи розвитку, створює умови для успішної самореалізації, саморозвитку тощо (Поліщук, 2019).

Проведення експерименту із використанням психолого-педагогічної діагностики має на меті використання, також, бесіди, спостереження, анкетування, тестування, опитувальники та ін.. Бесіда виступає основним методом діагностування учнів, її проведення дозволяє вивчити особистісну та інтелектуальну сфери школяра, його індивідуальні та психологічні властивості. Використання анкет – це можливість з'ясувати рівень впливу учнівського колективу або ж конкретної людини на особистість, так і вплив особистості на інших людей (колектив), позиції школярів у групі, рівень їх важливості, відношення учнів до змісту, форм організації навчального процесу, виховання під час позакласної роботи. Також, широкого використання набувають тестові методики.

Отже, ми дійшли висновку, що ті методики, які застосовуються для дослідження особливостей сформованості деяких психологічних показників щодо учнів початкової школи, мають бути доступними, зрозумілими за змістом та формою проведення, носити практичний характер, пов'язуватися із життям дитини, проводитися в ігровому форматі.

Саме тому, під час організації та проведення нашого дослідження ми надали перевагу таким методам як педагогічне спостереження, опитування та

бесіди. Зазначимо, що педагогічне спостереження має бути планомірним та цілеспрямованим, передбачати дії за розроленою програмою спостереження. Для початку слід обрати об'єкт та предмет спостереження, у нашому випадку: об'єкт спостереження – молодші школярі, предмет – стан сформованості морально-ціннісних орієнтацій учнів.

Опитування та бесіди проводилися з урахуванням вікових характеристик учнів, що розкрито більш детально у попередніх параграфах нашого дослідження.

Далі слід перейти до визначення вибірки. Отже, вибірка склала 63 учнів 4-ого класу. Експеримент проходив на базі Банилово-Підгірнівської гімназії, Сторожинецького району, Чернівецької області. Також, до участі було залучено вчителів даного навчального закладу.

Під час експерименту нами було досліджено стан сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів за показниками когнітивного, оцінно-рефлексивного та діяльнісного критеріїв. За допомогою підібраних методик ми змогли дослідити особливості сформованості кожного показника досліджуваного явища.

Отже, з метою дослідження сформованості показників когнітивного критерію морально-ціннісних орієнтацій учнів провідними ми обрали такі методики, як: спостереження, бесіди. Також, застосовувалися й інші методики, які дозволили уточнити та дещо доповнити результати, отримані під час спостереження та бесід.

Так, для діагностування рівня сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів ми використовували методику «Предметні малюнки», що дозволила з'ясувати переважаючі ціннісні орієнтації. Для визначення сформованості ціннісних орієнтацій адаптували, також, тест «Розмірковуємо про життєвий досвід» та методику «Сюжетні малюнки».

Завдання для учнів: учням пропонувалися картки із малюнками хороших та поганих вчинків однолітків. Їм треба було розкласти картки в дві колонки, одна – позитивні вчинки, інша – негативні вчинки. Важливо, щоб

учні обґрунтовували свій вибір та віднесення в ту чи іншу колонку. Залежно від способів вирішення учнями цього завдання (вірне/ невірне розкладання карток, пояснення/ непояснення відбору тієї чи іншої картки) ми змогли зробити узагальнення щодо рівня сформованості морально-ціннісних знань. Застосування методик такого типу дозволяє з'ясувати стан сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів під час позакласної роботи за показниками когнітивного критерію (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3

Рівень сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів за показниками когнітивного критерію (у %)

Рівні	Показники	
	абс.	%
Достатній	5	7,93
Середній	39	61,9
Низький	19	30,2

Подані у таблиці 2.3 дані свідчать про переважання середнього (61,9%) та низького (30,2%) рівнів сформованості морально-ціннісних орієнтацій учнів за показниками когнітивного критерію, що пояснюється тим, що молодші школярі оперують неглибокими знаннями щодо моральних цінностей, їхні знання здебільшого ситуативні. Молодші школярі не завжди можуть чітко відгукуватися про моральні норми та цінності, бажання прийти на допомогу чи зробити щось корисне – також, є ситуативним.

Отже, сформованість морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів за когнітивним критерієм з відповідними показниками не слід вважати задовільною, адже кількість учнів з достатнім та середнім рівнем в сумі не перевищують 50% за кожним з них.

Сформованість морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів під час позакласної роботи за показниками оцінно-рефлексивного критерію нами досліджувалася за:

- переважанням первинних морально-ціннісних орієнтацій (одержання задоволення від кінцевих результатів, залучення до різноманітних форм позакласної роботи, навчання у гуртках, участь у колективних виховних заходах)
- вміннями давати оцінку результатам позакласної роботи, навчання у гуртку
- рівень сформованості самооцінки учнів початкових класів.

Під час дослідження рівня сформованості показників оцінно-рефлексивного критерію морально-ціннісних орієнтацій учнів ми використовували педагогічні спостереження та проводили бесіди. За допомогою методики Дембо-Рубінштейна, модифікованою А. М. Прихожан, мали змогу дослідити особливості самооцінки учнів.

Отже, використання окреслених вище методик дозволило з'ясувати стан сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів під час позакласної роботи за показниками оцінно-рефлексивного критерію. Аналіз результатів за показниками «переважання провідних особистісних моральних орієнтацій» та «здатність і вміння давати оцінку результатам власної позакласної роботи» представлено у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Рівень сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів за показниками оцінно-рефлексивного критерію (у %)

Рівні	Показники	
	абс.	%
Достатній	13	20,63
Середній	9	14,28
Низький	41	65,1

За даними таблиці 2.4 констатуємо, що по визначених показниках оцінно-рефлексивного критерію сформованості морально-ціннісних

орієнтацій молодших школярів під час позакласної роботи, переважає низький рівень.

Одержані результати пояснюємо тим, що в учнів немає достатньої кількості знань про норми моралі, у них проявляється ціннісне ставлення до себе, в той час, як до інших – ні. Такі учні не прагнуть помагати один одному, не завжди можуть керувати своїми емоціями чи проявляти моральну поведінку. Щодо аналізу показника «самооцінка результатів діяльності своєї під час позакласної роботи», то учні не завжди здатні адекватно оцінити свою участь у діяльності певних виховних заходів чи роботи у групі, гуртку.

Отож, відповідно, констатуємо про недостатній рівень сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів під час позакласної роботи за показниками оцінно-рефлексивного критерію.

До показників вчинково-діяльнісного критерію сформованості морально-ціннісних орієнтацій учнів під час позакласної роботи ми віднесли використання учнями одержаних моральних знань, умінь їх застосування під час індивідуальних та колективних заходах, залучення до суспільної діяльності у межах позакласної роботи. Визначені показники ми досліджували за допомогою таких методик: педагогічне спостереження, бесіди, опитування (додаток В).

Результати дослідження за визначених критерієм узагальнено та подано у таблиці 2.5. Одержані дані дозволяють стверджувати, що використання учнями одержаних моральних знань під час залучення до індивідуальних чи колективних виховних заходів у межах позакласної роботи сформовано не на достатньому рівні.

Таблиця 2.5

Рівень сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів за показниками вчинково-діяльнісного критерію (у %)

Рівні	Показники	
	абс.	%

Достатній	9	14,8%
Середній	18	28,2%
Низький	36	57,0%

Переважає більшість учнів продемонструвала низький рівень сформованості морально-ціннісних орієнтацій за показниками вчинкові-діяльнісного критерію. Зважаючи на той факт, що сформованість за показниками когнітивного та оцінно-рефлексивного критерію є низькою, такий стан за вчинкові-діяльним критерієм є очевидним.

На основі аналізу стану сформованості за всіма критеріями з відповідними показниками, подаємо узагальнені дані щодо рівня сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів під час позакласної роботи (таблиця 2.6 та рисунок 2.1).

Таблиця 2.6

**Показники рівнів сформованості морально-ціннісних орієнтацій
молодших школярів у процесі позакласної роботи**

Рівні	Показники	
	Абс.к-сть	%
Достатній	9	14,5%
Середній	22	34,9%
Низький	32	50,6%

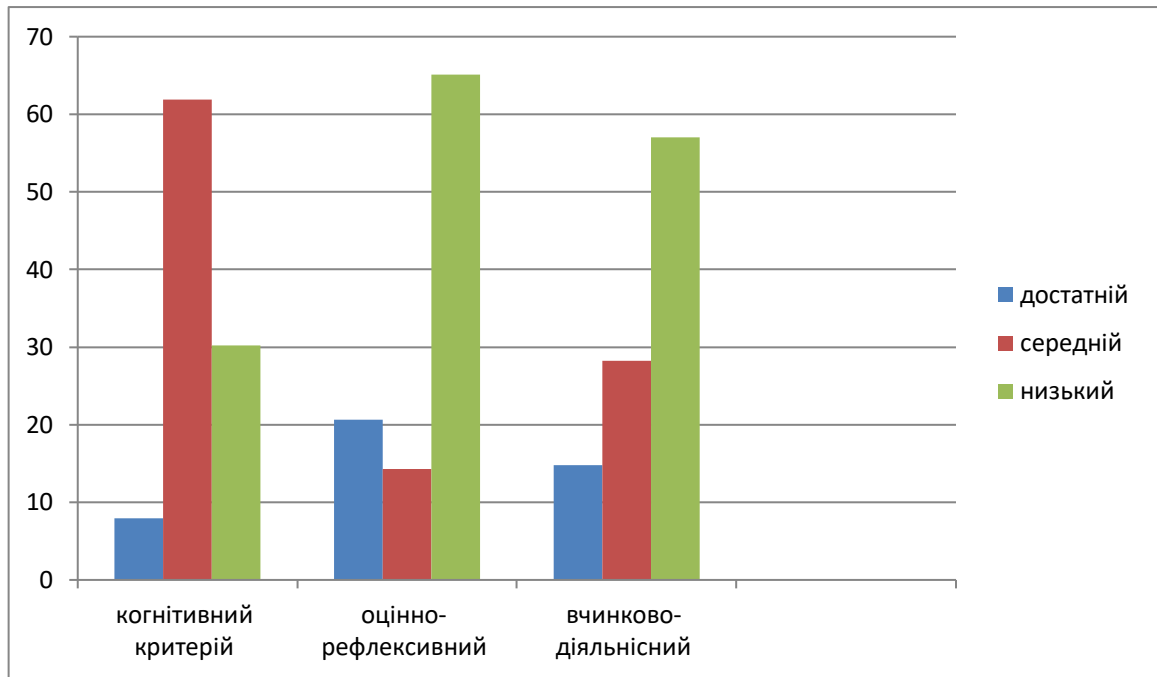

Рис. 2.1 Кількісні показники (%) рівнів сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи

Таким чином, одержані результати констатувального експерименту свідчать про переважання низького та середнього рівнів сформованості показників когнітивного, оцінно-рефлексивного та вчинкові-діяльнісного критеріїв сформованості морально-ціннісних орієнтацій учнів під час позакласної роботи.

Проведення даного експерименту дозволило визначити ряд причин, які негативно впливають на успішність та результативність формування морально-ціннісних орієнтацій. Для кращого розуміння змісту визначених причин, ми долучили до експерименту вчителів, які повинні були дати відповідь на наступні запитання:

- *«Назвіть головні причини низької ефективності позакласної роботи, яка зорієнтована на розвиток морально-ціннісних орієнтацій учнів?»*
- *«Назвіть чинники, які гальмують процес формування морально-ціннісних орієнтацій учнів під час позакласної роботи?»*

Ми згрупували відповіді вчителів та подали їх у вигляді таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Чинники, які негативно впливають на ефективність формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи (у %)

Коротка характеристика	%
Застосування переважно авторитарних форм і методів організації і проведення позакласної виховної роботи	8,8
Організація позакласної роботи молодших школярів, що немає запланованого індивідуально чи суспільно значущого результату	11,5
Психологічна неготовність вчителів до формування морально-ціннісних орієнтацій у процесі позакласної виховної роботи	26,8
Невміння вчителя організувати цікаву для учнів гурткову, проєктну, масову, суспільно корисну працю, масову чи добродійну діяльність	10,3
Відсутність навчальних та навчально-методичних посібників, інструктивно-методичних матеріалів з організації позакласної виховної роботи	25,6
Несформовані у вчителів уміння і навички організації позакласної виховної роботи у відповідності до віку молодших школярів та врахування їхніх інтересів	6,8
Відсутність взаємодії закладів початкової освіти, батьків чи громади в організації позакласної виховної роботи	10

Дані таблиці вказують на те, що на ефективність супроводу з боку вчителя у процесі формування морально-ціннісних орієнтацій учнів на позакласній роботі, впливають:

- ✓ невідповідність вчителів до розвитку морально-ціннісних орієнтацій учнів у межах позакласної роботи (26,8% респондентів)
- ✓ брак потрібних навчально-методичних посібників, дидактичних матеріалів для проектування позакласної роботи (25,6% вчителів)
- ✓ відсутність чіткого планування щодо морального впливу на учня чи на учнівський колектив (11,5%)

Також, деякі вчителі (10,3%) вважають, що погано впливає на процес формування морально-ціннісних орієнтацій учнів небажання та нездатність вчителя створити цікаву гурткову роботу, налаштувати позакласну діяльність на засадах доброчинності та моральності. Незначний відсоток респондентів (8%) вважають, що налаштування позакласної роботи відбувається із використанням авторитарних форм та методик, що негативно впливає на бажання учнів долучатися до позакласної роботи.

Таким чином, результати аналізу відповідей вчителів виявили ряд причин, які негативно позначаються на ефективності організації позакласної роботи спрямованої на формування морально-ціннісних орієнтацій. З'ясовано, що під час налагодження позакласної роботи немає чітких виховних орієнтирів, які були б зрозумілими як вчителям так і учням і дозволили б в подальшому організувати таку роботу на досить високому рівні.

Отже, констатувальний етап проведеного дослідження дозволяє зробити висновок про недостатній рівень організації процесу позакласної роботи у школі з формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів.

2.3 Обґрунтування педагогічних умов формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи

Навчальний процес у школі та , зокрема, організація позакласної роботи повинна відбуватися з усвідомленням змісту та особливостей дозвілля учнів, що, на нашу думку, дозволить успішно розвивати не тільки знаннєвий компонент ,але й розв'язувати важливі завдання формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів. І, згодом, дозволить позакласній роботі вийти на педагогічно-зорієнтований, діяльнісно-практичний підхід через прищеплення учням норм моральної поведінки, дій та діяльності.

Враховання особливостей позакласної роботи, яка зорієнтована на вироблення морально-ціннісних орієнтацій учнів, дозволяє говорити про важливість визначення змісту методики розвитку досліджуваного нами явища та обґрунтування педагогічних умов, які дозволять оптимізувати цей процес. Вирішення цього завдання вбачаємо через визначення та проектування особистісно-орієнтованого змісту, підбір відповідних форм, методів та засобів здійснення виховної роботи, що впливають на успішну реалізацію завдань позакласної роботи.

Провідним етапом під час обґрунтування педагогічних умов формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи, було розуміння особливостей побудови освітньо-виховного аспекту діяльності різноманітних гуртків, клубів, секцій, які виступають основними формами позакласної роботи. Визначальною характеристикою таких програм є інтеграція змісту та диференціація щодо віку та індивідуальних спроможностей учнів. Далі, ми зупинилися на врахуванні часу та обсягу того, що запланували, на реалізацію виховного змісту, потенціалу закладу освіти, та, відповідно, меж залучення учнів до навчально-пізнавальної, морально-орієнтованої, дослідницької діяльності та тієї, спільної роботи, які провадяться у межах позакласної виховної діяльності.

Зазначене вище, дозволило нам спроектувати три головні аспекти організації процесу формування морально-ціннісних орієнтацій учнів під час позакласної роботи, а саме:

- на етапі підбору та побудови виховного змісту – врахування навчально-пізнавального, соціального, розвивального та його виховного значення;
- відбір та апробація з учасниками експерименту найбільш оптимальних форм, методів та засобів формування морально-ціннісних орієнтацій учнів у позакласній роботі;
- забезпечення відповідних комфортних умов з метою застосування одержаних морально-орієнтованих знань, умінь та навичок у здійсненні вчинків та поведінки, що відповідає навчально-пізнавальній, дослідницькій, суспільній діяльності, до якої залучаються молодші школярі у процесі позакласної роботи (гуртки, секції, клуби та ін..).

Формування морально-ціннісних орієнтацій учнів під час позакласної роботи вимагає визначення та обґрунтування як традиційних так і нових форм, методів, засобів, які дозволяють досягнути максимально успішних показників у формуванні досліджуваного явища. Щодо визначення оптимальних форм формування морально-ціннісних орієнтацій є наступні вимоги:

- ✓ соціальна значимість та практичний аспект в процесі формування морально-ціннісних орієнтацій учнів; \
- ✓ широке коло способів налагодження комунікації з вчителем та однокласниками;
- ✓ усвідомлення співвідношення та зв'язку колективного та індивідуального педагогічного впливу на молодшого школяра;
- ✓ забезпечення умов формування колективної та індивідуальної морально-зорієнтованої активності роботи у різноманітних формах позакласної діяльності;
- ✓ розуміння особливостей позакласної діяльності (час на виконання певних завдань, напрямів та меж їх реалізації) (Поліщук, 2019).

Форми проектування позакласної діяльності, яка спрямована на формування морально-ціннісних орієнтацій учнів, ми узагальнили та

систематизували за такими ознаками: навчальна мета, освітньо-виховний зміст, що наповнений особистісним аспектом, у межах якого планується формування мотиваційно-ціннісних якостей та соціального досвіду молодших школярів; теоретична та практична значущість та успішність у виробленні емоційно-ціннісної, інтелектуальної, діяльнісно-практичної складової морально-ціннісних орієнтацій учнів, які розвивалися під час позакласної роботи; можливі географічні та часові межі практичного використання, де переважає опанування способами соціально важливої моральної діяльності та замученості до різноманітних видів корисної праці.

Врахування специфіки та особливостей організації позакласної роботи дозволило нам виокремити та охарактеризувати оптимальні форми формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів, які подано у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Форми організації та здійснення позакласної роботи молодших школярів з формування морально-ціннісних орієнтацій

Традиційні форми	Інтерактивні форми
заняття тематичного гуртка, секції, клубу	активні (практичні)
дидактичні ігри	дидактичні інтерактивні ігри
екскурсії (умовні, віртуальні екскурсії)	рольові ігри
вікторини	умовна навчально-пізнавальна подорож по рідному краю
змагання	сюжетне заняття-гра
вікторини	ігри-перевтілення
змагання	інтерактивний міні-театр
свято	аукціон добрих справ
тематичні ранки	ігри-вправи

Поряд з характеристикою оптимальних форм формування морально-ціннісних орієнтацій учнів під час позакласної роботи, актуальними, у межах нашого дослідження, є виокремлення ряду методів, які дозволяють реалізувати соціальні запити та бажання щодо становлення особистості молодшого школяра, опираючись на його освітньо-культурні, розвивально-інформаційні інтереси, які постійно змінюються та зростають.

Отже, враховуючи сказане вище, можемо констатувати про потребу використання цілсного підходу до розуміння змісту методів, що є визначальними у процесі формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів. Так, у межах організації позакласної роботи, методи розвивальної, освітньої, виховної, адаптаційної, соціальної діяльності учнів визначаються нами як певна система пов'язаних прийомів суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітньої діяльності.

Підбір оптимальних методів формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів вимагає врахування психологічних, вікових, інтелектуальних характеристик та особливостей формування означеного феномену саме у процесі позакласної роботи, змісту особистісно-орієнтованого та диференційованого аспекту виховної роботи, її практичного спрямування, яке дозволяє ефективно розвивати критичне мислення молодших школярів та систему оціночних суджень розуміння ними власних дій, поведінки щодо норм моральності, які прийняті у суспільстві.

Відтак, сформовані морально-ціннісні орієнтації ми розглядаємо ширше, аніж спонуки до навчання чи саморозвитку, оскільки вони містять у своїй структурі розуміння моральних, етичних, духовних, гуманних, індивідуальних, соціально значимих мотивів, чіткі власні чи колективні моральні дії, що разом виступають головними у житті молодшого школяра (див.табл.2.9).

Таблиця 2.9

Методи організації і здійснення позакласної роботи молодших школярів з формування морально-ціннісних орієнтацій

<i>Комунікативно-пізнавальні методи</i>
Словесні та наочні методи – розповідь, бесіда, співбесіда, мультимедійні й письмові джерела інформації, інтелектуальні та комп’ютерні ігри, демонстрування, «криголам», «мозковий штурм» (проводяться за безпосередньою участю вчителя чи групи вчителів).
<i>Мотиваційно-виховні методи</i>
Методи мотивації відповідальності особистості, аналізу і самоаналізу, самооцінки, роз’яснення, переконання, навіювання, рефлексії, «човник», «позитивні риси», «думки-подарунки».
<i>Методи виховання</i>
Методи всебічного впливу на особистість, бесіди, умовляння, особистого прикладу, переконання, ідентифікації, емпатії, виховання у співпраці, «клубочок», «чарівні окуляри», «перевтілення», виховна година «на гостині у казки».
Методи формування досвіду морально доцільної поведінки, педагогічна вимога, суспільна думка, залучення, вправлення, проектування виховних морально орієнтованих ситуацій, особистого прикладу, привчання, моральної лабілізації, рефлексії, турботи тощо.
Стимулювання морально-доцільної поведінки, створення морально орієнтованих виховних ситуацій, «квіточка», «промовисті картинки», «дзеркало» або «обмін ролями», стимулювання (інтересу, вчинків і діяльності), «розмова про доброту» заохочення і покарання, змагання, лабілізації.
<i>Активні (практичні) методи</i>
Методи аналізу морально орієнтованих асоціацій та уявлень, спостереження, відтворення вчинків і поведінки, проектування морально орієнтованих власних вчинків і дій, психолого-педагогічний тренінг.

Дані групи методів формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів під час позакласної роботи, їх класифікація – не є сталою, вона запропонована нами з опорою на одержані результати теоретичних засад досліджуваної проблеми та аналізу змісту виховної практики школи, учні якої залучалися до експерименту. Цей підхід дозволив підсумувати та стверджувати про єдність та динамічний аспект методів формування морально-ціннісних орієнтацій, адже кожен з методів може бути застосований у різних групах.

Далі, логіка нашого дослідження, вимагала виокремлення оптимальних засобів, які дозволяли б відстежити успіху динаміку цих процесів: формування моральних та інтелектуальних норм, цінностей під час навчальної взаємодії учасників освітнього процесу.

Визначаючи ефективні засоби формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи ми опиралися на загальноприйняте трактування засобу навчання – ідеальний об'єкт, що сприяє успішності освітньо-виховних процесів під час взаємодії вчителя з учнями з метою опанування науковими знаннями, формування практичних умінь та навичок пізнавальної діяльності (Слесик ,2002).

Ми переконані, що засіб як визначальний чинник формування морально-ціннісних орієнтацій, крім узагальнення та розширення знань та мислення учнів, повинен забезпечувати емоційно-почуттєве пізнання та налагоджувати взаємодію з усіма учасниками освітнього процесу та світом, дослідження власних здатностей у здійсненні морально-орієнтованих дій, поведінки тощо. Таке розуміння змісту засобу формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів забезпечило урахування особливостей процесу організації позакласної роботи , що дозволило розширити межі самостійності учнів під час прийняття рішень, а, також, налагодження систематичного зворотнього зв'язку у стосунках з учителем та можливість здійснення рефлексії.

Отже, аналіз та розкриття змісту складових (зміст, форми, методи, засоби) системи формування морально-ціннісних орієнтацій учнів під час показ класної роботи та врахування теоретичних положень дослідження, дозволив визначити основні характеристики рівнів її застосування:

- 1) початковий (перший рівень) – організація діяльності провідних форм позакласної роботи (гуртки, секції, клуби, масові виховні заходи, суспільно корисна праця з формування морально-ціннісних орієнтацій) має пропедевтичне значення, це етап ознайомлювального спрямування змісту навчання;
- 2) основний (другий рівень) – впровадження системи формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів передбачає участь у гуртковій роботі школярів 2-3 класів, що вже долучалися до такої роботи попередніх років (пропедевтичний етап);
- 3) творчо-діяльнісний (третій) рівень. На цьому рівні – до участі у діяльності провідних форм позакласної роботи залучалися учні 3-4-их класів, що є активними учасниками гуртків, клубів чи секцій пропедевтичного та основного рівнів реалізації системи формування морально-ціннісних орієнтацій.

Так, отримавши на рівнях (пропедевтичному, основному) системні морально-зорієнтовані знання, виробивши на їх основі практичні уміння, навички використання моральних знань під час пошукової, дослідницької діяльності та певної сумспільно-значущої праці у складі клубів, гуртків чи секцій – більша частина учнів визначається появою психологічних механізмів високого рівня саморегуляції своєї поведінки, які, як зазначає дослідник І.Бех, дозволяють створити успішні умови комунікації об'єктів, і, значить, дозволяють реалізувати самостійну траєкторію майбутнього життєвого самовизначення (Бех, 2008).

Запронованими нами система (зміст, форми, методи, засоби) формування морально-ціннісних орієнтацій учнів під час позакласної роботи, дозволяє успішно налагодити співпрацю між вчителем та учнями, виробляє

вміння до конструктивного діалогу та створює комфортну зону під час залучення учнів до позакласних занять.

На основі здійсненого аналізу теоретичного аспекту формування досліджуваного явища та вивчення особливостей виховної діяльності школи, можемо підсумувати, що на успішність застосування системи формування морально-ціннісних орієнтацій учнів під час позакласної роботи впливають педагогічні умови, які дозволяють цю систему реалізовувати.

Отже, інтерпретуючи одержані результати констатувального експерименту та визначеної системи форм, методів, засобів, виокремлюємо наступні педагогічні умови формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи:

- 1) *активізація індивідуальної пізнавальної діяльності учнів та залучення до виховних заходів*
- 2) *насичення позакласної роботи емоційно-ціннісними переживаннями під час розв'язання ситуацій морального вибору*
- 3) *вироблення практичних умінь морально-орієнтованих вчинків, поведінки та діяльності*

Реалізація першої педагогічної умови формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів – *активізація індивідуальної пізнавальної діяльності учнів та залучення до виховних заходів*, передбачає визначення мети та завдань формування означеної якості під час позакласної роботи на кожному з етапів застосування визначеної системи. Ця умова спрямована на залучення учнів до суспільно корисної праці, де вони зможуть проявити себе, показати власні здібності, виявити рівень усвідомлення моральних норм та цінностей через певні дії. Учні слід залучати до масових та добродійних заходів. Таке «включення» молодших школярів у ситуацію морального спрямування дозволяє зрозуміти внутрішні мотиви, бажання та можливості учнів.

Отже позакласна робота, її багаторівневі можливості напрямків моральних ситуацій, розв'язання яких дозволяє будувати доброзичливі

стосунки з усіма учасниками освітнього процесу (учень – колектив учнівський – вчитель – соціум), сприяє ефективному формуванню морально-ціннісних орієнтацій, які впливають на вчинки та визначають поведінку молодшого школяра.

У межах реалізації першої педагогічної умови, формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів під час позакласної роботи, забезпечується через обов'язкове досягнення певних навчальних, виховних, розвивальних та соціальних цілей. Такі цілі ми характеризуємо відповідно до визначеного морально-зорієнтованого аспекту виховної діяльності чи конкретної соціально-важливої праці та залучення учнів до виховних заходів, а, також, відповідно до індивідуальних особливостей молодших школярів та того часу, який потрібен на їх вирішення.

Впровадження першої педагогічної умови щодо формування морально-ціннісних орієнтацій учнів під час позакласної роботи підтверджує твердження про те, що кількість окреслених завдань на кожному з етапів її застосування може варіюватися. Тобто визначені чіткі цілі можуть трансформуватися у більші/змістовніші, або ж, навпаки, ставати менш значимими у процесі формування морально-ціннісних орієнтацій. Разом з тим, досягнення визначених цілей, стає складнішим через те, що вже усталені мотиви, бажання, потреби учнів можуть змінюватися за своєю стійкістю, спрямуванням чи інтенсивністю. Такий процес пояснюється високою емоційністю школярів до сприйняття об'єктів та суб'єктів навколишнього світу.

Відтак, педагогічний супровід процесу формування морально-ціннісних орієнтацій учнів під час позакласної роботи, виступає важливим фактором на етапі ефективного засвоєння ними морального змісту навчально-пізнавальної діяльності чи чітко визначеної суспільно-значущої праці, залучення до виховних заходів, та, що найважливіше, створює сприятливі умови для побудови та додержання послідовності вчинення моральних вчинків та поведінки.

Зміст другої педагогічної умови формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи – *насичення позакласної роботи емоційно-ціннісними переживаннями під час розв'язання ситуацій морального вибору* – полягає у залученні молодших школярів вирішення морально-зорієнтованих ситуацій, де вони можуть поділитися власними емоційно-ціннісними переживаннями, сформувати модель морально-прийнятної поведінки тощо. Прояв емоційної активності учня під час інтерпретації навколишнього світу та наслідків своїх дій та поведінки, виступають тими організаційними, мотиваційними факторами, які переважають у сприйманні дійсності, способів мислення, надання оцінки та значення морально знанням, вироблення на їх основі вчинків моральної поведінки.

Підсилення позакласної роботи емоційно-ціннісними переживаннями морального спрямування дозволяє збагатити емоційну сферу учнів та прискорити процес формування морально-ціннісних орієнтацій. Формування морально-ціннісних орієнтацій дозволяє скорегувати напрями потреб, спонук, внутрішніх переконань учнів, їхнього емпатійного залучення, переживання за інших, бажання допомогти. Такі умови активізують поповнення досвіду емоційного сприйняття та надання оцінки оточуючому світу, що дозволяє учням виробити свою власну позицію та пріоритетні напрями навчально-пізнавальної діяльності або ж визначеної соціально-важливої праці, залучення до колективних виховних заходів морального спрямування.

Третя педагогічна умова формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи – *вироблення практичних умінь морально-орієнтованих вчинків, поведінки та діяльності*. Реалізація цієї педагогічної умови сприяє ефективному залученню учнів до позакласної діяльності, вироблення практичних умінь здійснення моральних вчинків у відповідності до чинних норм моралі. Молодші школярі вчаться ефективно використовувати здобуті моральні знання у власному житті. Тут, слід

звернути увагу на міркування І.Беха, який акцентує на тому, що людина формується під час свідомої моральної діяльності, яка відбувається під впливом переконання (активний метод виховання). Основним стрижнем такої діяльності виступає вільне прийняття людиною власного морального рішення (Бех, 2008).

Створення у позакласній роботі ситуацій морального спрямування забезпечує швидке самовираження учнів у своїх діях та власній поведінці. Так відбувається посилення значимості процесів співпраці та співтворчості між вчителями та учнями в освітньому процесі, які будуються на діалогічній взаємодії, що, в свою чергу, сприяє ефективності таких взаємовпливів. Як підтвердження цього виступають слова В.Сухомлинського, який стверджував, що вчитель досягає успіху у процесі виховання лише тоді, коли його настанови будуть сприйняті учнями. Педагог вбачав майстерність процесу виховання у тому, що коже звертання вчителя до учня є спонуканням до праці душі. Чим воно є тоншим, це спонукання, тим краще людина зможе впливати сама на себе, стати вихователем самої себе (Пустовіт, 2010).

Дана педагогічна умова формування морально-ціннісних орієнтацій учнів під час позакласної роботи основною функцією визначає вироблення позитивної мотивації до здійснення практичної колективної та індивідуальної морально-зорієнтованої пізнавальної діяльності або ж спеціальної соціально-значимої праці та участі учнів у виховних заходах морального спрямування.

Отже, поведінка, вчинки та діяльність учнів у процесі позакласної роботи (участь у клубах, гуртках, секціях) ґрунтується на вже усталених морально-ціннісних орієнтаціях, які набувають пріоритетного значення у даному процесі.

Таким чином, впровадження визначених нами педагогічних умов формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи, а саме: 1) *активізація індивідуальної пізнавальної діяльності учнів та залучення до виховних заходів*; 2) *насичення позакласної*

роботи емоційно-ціннісними переживаннями під час розв'язання ситуацій морального вибору; 3)вироблення практичних умінь морально-орієнтованих вчинків, поведінки та діяльності, оптимізує процес та ефективність системи формування морально-ціннісних орієнтацій учнів у позакласній діяльності.

Висновки до розділу 2

Другий розділ магістерського дослідження присвячений розкриттю особливостей формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи.

Для з'ясування стану сформованості морально-ціннісних орієнтацій учнів під час позакласної роботи було виділено критерії з відповідними показниками:

- ✓ *когнітивний* (сформованість системних морально орієнтованих знань, відповідно вироблених умінь і навичок, усвідомлення їх значущості у здійсненні власних вчинків, дій; правдивість, бажання прийти на допомогу);
- ✓ *оцінно-рефлексивний* (домінування первинних моральних якостей (задоволення від здобутих результатів участі в різних формах позакласної виховної роботи, навчання в гуртку, участі у масових формах організації дозвілля морального спрямування, суспільно корисній соціально значущій роботі; удосконалення умінь і навичок адекватної самооцінки їх результатів);
- ✓ *вчинково-діяльнісний* (застосування здобутих морально орієнтованих знань і сформованих умінь та навичок у процесі власної участі в індивідуальних і колективних морально орієнтованих заходах, соціально значущій суспільно корисній і добричинній діяльності у межах позакласної роботи).

На основі розкриття змісту підібраних критеріїв з показниками окреслено рівні сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи: *низький, середній та достатній рівні*.

Здійснено аналіз рівня сформованості морально-ціннісних орієнтацій учнів під час позакласної роботи, який засвідчив, що переважна більшість респондентів знаходиться на середньому та низькому рівнях сформованості досліджуваного явища. Результати констатувального експерименту дозволяють узагальнити про недостатню педагогічну спрямованість організації процесу позакласної роботи у школі щодо формування морально-ціннісних орієнтацій учнів.

З метою оптимізації даного процесу, розкрито головні ознаки найбільш успішних форм налагодження позакласної роботи у школі, зорієнтованої на формування морально-ціннісних орієнтацій, а саме: традиційні, колективні, інтерактивні; методи: мотиваційно-виховні, комунікативно-пізнавальні, активні (практико-зорієнтовані); засоби: суспільна праця, пізнавальна діяльність, колективні справи тощо.

Розкрито зміст та ознаки обґрунтованих педагогічних умов формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи:

- 1) активізація індивідуальної пізнавальної діяльності учнів та залучення до виховних заходів;
- 2) насичення позакласної роботи емоційно-ціннісними переживаннями під час розв'язання ситуацій морального вибору;
- 3) вироблення практичних умінь морально-орієнтованих вчинків, поведінки та діяльності.

ВИСНОВКИ

Магістерська робота присвячена розкриттю проблеми формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Аналіз наукових джерел функціонування та становлення як вітчизняних так і зарубіжних філософських, психологічних, культурологічних, педагогічних поглядів на зміст питання морального виховання особистості, вироблення у неї відповідних моральних норм та цінностей відбувся через характеристику цих процесів у наступних площинах: історичний аналіз питання формування моральності людини, її ціннісної сфери та орієнтацій у межах педагогічної науки та практики; розкриття нормативно-правової, соціальної, психолого-педагогічної компоненти процесу формування морально-ціннісних орієнтацій особистості у межах сучасних досліджень.

2. Розкрито етимологію та дано характеристику базовим поняттям дослідження: цінність, ціннісні орієнтації, морально-ціннісні орієнтації учнів, позакласна робота, формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів під час позакласної роботи. Ключову дефініцію інтерпретовано нами як логічно побудований, цілісний процес, до якого успішно комунікують усі учасники освітньої діяльності (вчитель, учні, батьки), в якому відбувається формування ряду особистісних моральних утворень (моральний досвід, моральні почуття, усвідомлення моральних норм та правил, вироблення системи власних моральних цінностей, ціннісних орієнтацій, вміння до співробітництва) та їх перетворення у моральні вчинки, поведінку та моральну діяльність учнів у процесі позакласної роботи.

3. Результати констатувального експерименту дозволили визначити та дати змістовну характеристику основних компонентів (інтелектуальний, мотиваційний, діяльнісний), критеріїв з відповідними показниками (*когнітивний*: сформованість системних морально орієнтованих знань, відповідно вироблених умінь і навичок, усвідомлення їх значущості у

здійсненні власних вчинків, дій; правдивість, бажання прийти на допомогу; *оцінно-рефлексивний*: переважання первинних моральних якостей : задоволення від здобутих результатів участі в різних формах позакласної виховної роботи, навчання в гуртку, участі у масових формах організації дозвілля морального спрямування, суспільно корисній соціально значущій роботі; удосконалення умінь і навичок адекватної самооцінки їх результатів; *вчинково-діяльнісний* : застосування здобутих морально орієнтованих знань і сформованих умінь та навичок у процесі власної участі в індивідуальних і колективних морально орієнтованих заходах, соціально значущій суспільно корисній і добричинній діяльності у межах позакласної роботи) та рівнів (низький, середній та достатній) сформованості морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів.

Визначені показники дозволили з'ясувати стан сформованості морально-ціннісних орієнтацій учнів у позакласній роботі. Кількісне ранжування респондентів експерименту за рівнями сформованості визначених критеріїв з показниками дало змогу узагальнити і зробити висновок про переважання середнього та низького рівнів сформованості досліджуваного явища та , відповідно, про недостатній рівень організації позакласної роботи у педагогічній діяльності школи.

4. Визначено домінуючі ознаки найбільш успішних форм налагодження позакласної роботи у школі, зорієнтованої на формування морально-ціннісних орієнтацій, а саме: традиційні, колективні, інтерактивні; методи: мотиваційно-виховні, комунікативно-пізнавальні, активні (практико-зорієнтовані); засоби: суспільна праця, пізнавальна діяльність, колективні справи тощо.

Обґрунтовано педагогічних умови формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи:

1) *активізація індивідуальної пізнавальної діяльності учнів та залучення до виховних заходів;*

2) насичення позакласної роботи емоційно-ціннісними переживаннями під час розв'язання ситуацій морального вибору;

3) вироблення практичних умінь морально-орієнтованих вчинків, поведінки та діяльності.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх можливих аспектів проблеми формування морально-ціннісних орієнтацій особистості молодшого школяра. Подальше вивчення може бути зосереджене на розкритті ролі соціального середовища у процесі формування морально-ціннісних орієнтацій учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базильчук, Л. В. (2008). Організація позакласної роботи в загальноосвітній школі як педагогічна проблема. *Методи і засоби забезпечення інноваційності едукативного процесу в закладах освіти: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (Черкаси, 24–25 квіт. 2008 р.). Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, С. 4–5.
2. Балл, Г. О. (1994). Гуманістичні засади педагогічної діяльності. *Педагогіка та психологія.* № 2. С. 3–11.
3. Безкорвайна, О. В. (2007). Особистісне самоствердження учня – актуальна проблема сучасного виховання. *Світ виховання.* № 4 (23). С. 6–10.
4. Безкорвайна, О. В. (2008). Технології виховання культури особистісного самоствердження: *метод. посіб.* Рівне: РДГУ, 118 с.
5. Бельська, Л. Л. (2012). *Моральне виховання молодших школярів засобами українського фольклору у позашкільних навчальних закладах: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т.* Рівне, 20 с.
6. Бех, І. Д. (2008). Виховання особистості: навч.-метод. посіб. Київ: Либідь, 848 с.
7. Бех, І. Д. (2006). Вчинок у морально-духовному розвитку особистості. *Початкова школа.* № 3. С. 1–4.
8. Бех, І. Д. (1997). Духовні цінності в розвитку особистості. *Педагогіка і психологія.* № 1 (14). С. 124–129.
9. Бех, І. Д. (2017). Духовно розвинена особистість у психовиховному вимірі. *Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики.* С. 33–38.
10. Бех, І. Д. (2008). Моральний розвиток особистості в історико-педагогічному осмисленні. *Рідна школа.* № 9. С. 16–19.

11. Биковська, О. В. (2008). Позашкільна освіта: теоретико-методичні основи: монографія / Держ. фонд фундам. дослідж. Київ: ІВЦ АЛКОН, 335 с.
12. Биковська, О. В. (2008). *Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні*: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 470 с.
13. Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексеєнко та ін.; НАПН України; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя. Київ: Інформ. системи, 2010. 342с.
14. Бойко, А. М. (2008). *Методи виховання. Енциклопедія освіти* / голов. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 1040 с.
15. Бондар, В. І. (2005). *Дидактика: підруч. для студ. пед. вузів*. Київ: Либідь, 263 с.
16. Боришевський, М. Й. (2008). Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. № 2. С. 49–57.
17. Булах, І. С. (2004). *Психологічні основи особистісного зростання підлітків*: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.00 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 35 с.
18. Вербицький, В. В. (2008). Реалізація освіти сталого розвитку в позашкільних навчальних закладах України. *Освітні та етичні засади збалансованого розвитку. Стан навколишнього середовища*. Київ. № 7. С. 24–27.
19. *Виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості в позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів*: монографія / І. Д. Бех та ін. Харків: Друкарня Мадрид, 2016. 176 с.
20. Вишневецький, О. (1997). Система цінностей і стратегія виховання. *Рідна школа*. № 7/8. С. 3–5.
21. Галузьяк, В. М., Довгань Л. І. (2009). *Моральне виховання у педагогіці США: теорія і практика*. Вінниця, 231 с.

22. Галян, І. (2007). Психологічні особливості діагностики мотиваційно-ціннісної сфери особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ: ГНОЗІС, Т. ІХ, ч. 5. С. 230–237
23. Головська, І. В. (2012). Моральне виховання молодших школярів у процесі взаємодії загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів і сім'ї: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Вінниц. держ. пед. у-т імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 262 с.
24. Гончаренко, С. У. (2011). Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне: Волинські обереги, 522 с.
25. Державний стандарт початкової загальної освіти (проект) Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF> (дата звернення 20.01.2020 р.)
26. Драченко, В. В. (2008). Виховання морально-ціннісних орієнтацій підлітків засобами творів світової художньої культури: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 20 с.
27. Дубасенюк, О. А. (2011). Професійна педагогічна освіта: акме-синергетичний підхід: монографія. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 388 с.
28. Дьяконов, І. В. (2008). Соціально-філософський аналіз ціннісних орієнтацій учнівської молоді України: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Запоріз. нац. ун-т. Запоріжжя, 21 с.
29. Енциклопедія позашкільної освіти / голов. ред. Г. П. Пустовіт. Рівне: Зень, 2017. 525 с
30. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172145.html (дата звернення: 10.02.2020).

- 31.Канішевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.07 / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2011. 38 с.
- 32.Карпенчук, С. Г. (2005). Теорія і методика виховання: навч. посіб. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ: Вища шк., 343 с.
- 33.Кобзаренко, Л. А. (2016). Виховання морально-ціннісних орієнтацій студентів педагогічних коледжів засобами етнопедагогіки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 23 с.
- 34.Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи / С. У. Гончаренко та ін. *Рідна школа*. 1991. № 6. С. 48–55.
- 35.Концепція позашкільної освіти. *Інформаційний збірник Міносвіти України*. 1997. № 7. С. 22–32.
- 36.Кравченко, І. В. (2004). Формування у підлітків моральних вчинків у позакласній роботі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Київ, 249 с.
- 37.Кремень, В. Г. (2008). Освіта як найважливіша умова розвитку людського капіталу. *Філософія педагогічної майстерності* / редкол. Н. Г. Ничкало та ін. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», С. 6–13.
- 38.Лавроненко, О. М. (2008). Виховання в учнів початкових класів гуманістичних цінностей у позаурочній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 22 с.
- 39.Лисенко, О. М. (2008). Виховання гуманістично спрямованої особистості підлітка у позаурочний час: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 22 с.
- 40.Лузан, П. Г., Сопівник, І. В., Виговська, С. В. (2016). *Методологія та організація науково-педагогічних досліджень: підручник*. Київ: ЦП «Компринт», 491 с.

- 41.Максименко, С. Д. (2007). Розвиток особистості: проблема психологічних механізмів. *Педагогічна і психологічна науки в Україні: у 5 т. Київ: Пед. думка, Т. 3: Психологія, вікова фізіологія та дефектологія.* С. 11–20.
- 42.Матвієнко, О. В. (1999). Моральне виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 30 с.
- 43.Навозняк, Л. Л. (2007). Діагностика сформованості духовно-моральних переконань в учнів початкових класів. *Нова педагогічна думка.* № 82 (2). С. 46–55.
- 44.Навозняк, Л. Л. (2008). Проблема духовно-морального виховання особистості у спадщині В. Сухомлинського. *Наукові записки. Кіровоград, № 78 (2).* С. 153–157.
- 45.Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті: затв. указом Президента України від 17.04.2002 р. № 347. *Освіта.* 2002. 24 квіт.–1 трав. С. 2–16.
- 46.Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства: затв. постановою Кабінетом Міністрів України від 15.09.1999 р. № 1697. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-99-%D0%BF> (дата звернення: 06.02.2019).
- 47.Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / М-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 17.05.2019).
- 48.Осипчук, О. П. (2016). Моральне виховання як важлива складова становлення особистості молодших школярів. *Нова педагогічна думка.* № 3 (87). С. 88–90.
- 49.Осипчук, О. П. (Поліщук О. П.) (2016). Особливості розуміння молодшими школярами моральних категорій у навчально-виховному

- процесі. *Психологія: реальність і перспективи*: зб. наук. пр. Рівне: РДГУ, 2016. Вип. 7. С. 159–164.
50. Осипчук, О. П. (Поліщук О. П.) (2017). Педагогічні умови формування моральної поведінки у молодших школярів. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*: зб. наук. пр. Рівне: РДГУ, Вип. 17 (60). С. 272–275.
51. Островська, К. О. (2003). Взаємозв'язок образу «Я», самооцінки і ціннісних орієнтацій молодших школярів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ін-т психол. ім. Г. С. Костюка. Київ, 20 с.
52. Павелків, Р. В. (2003). Молодший школяр у моральному вимірі міжособистісних відносин. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*: зб. наук. пр. Рівне: РДГУ, Вип. 26. С. 6–10.
53. Павелків, Р. В. (2009). Особливості дослідження когнітивних аспектів у розвитку моральної свідомості молодших школярів. *Наукові записки. Психологія і педагогіка*. Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», Темат. вип.: Сучасні дослідження когнітивної психології, вип. 12. С. 50–61.
54. Павелків, Р. В. (2003). Особливості проявів моральних почуттів у молодшому шкільному віці. Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Київ, Т. V., ч. 1. С. 40–46.
55. Позашкільна освіта в Україні: навч. посіб. / О. В. Биковська та ін.; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т педагогіки АПН України; ред. О. В. Биковська. Київ: ІВЦ АЛКОН, 2006. 224 с.
56. Поліщук, О. П. (2018). Виховання в учнів початкових класів моральних цінностей у процесі позакласної роботи. *Молодий вчений*. Херсон: Молодий вчений, Вип. 41 (56.1). С. 60–64.
57. Поліщук, О. П. (2019). Методика та педагогічні умови формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи. *Збірник наукових праць Уманського*

- державного педагогічного університету* / редкол.: С. В. Совгіра, І. І. Демченко, О. Д. Балдинюк та ін.; Уманський держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. Умань: Візаві, Вип. 4. С. 127-134.
58. Поліщук, О. П. (2018). Моральне виховання молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи. *Науковий часопис: зб. наук. пр.* / редкол.: В. І. Бондар, О. В. Биковська, В. В. Борисов та ін.; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, Вип. 65. С. 69–73.
59. Поліщук, О. П. (2019). Формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи: провідні домінанти процесу. *Наукові записки: зб. наук. пр.* / редкол.: А. М. Коломієць, В. І. Шахов, О. В. Акімова та ін.; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця: Вид-во ТОВ «Твори», Вип. 60. С. 33–38.
60. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах: наказ М-ва освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/ (дата звернення: 13.02.2018).
61. Психологія особистості: словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. Київ: Рута, 2001. 320 с.
62. Пустовіт, Г. П. (2016). Педагогічна складова дозвіллевої діяльності дитини у позашкільних навчальних закладах: соціокультурні виклики. *Інноватика у вихованні: зб. наук. пр.* / упоряд. О. Б. Петренко; редкол.: О. Б. Петренко, Н. М. Гринькова, Т. С. Ціпан та ін. Рівне: РДГУ, Вип. 3. С. 15–27.
63. Пустовіт, Г. П. (2010). Позашкільна освіта і виховання: теоретико-дидактичний аспект: монографія: у 2 кн. Миколаїв: МДУ ім. В. О. Сухомлинського, Кн. 1. 379 с.

64. Ціннісні орієнтири навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах: метод. посіб. / А. Е. Бойко та ін.; за ред. В. В. Мачуського. Київ: ТОВ «Артмедіяпрінт», 2017. 272 с.
65. Савченко, О. Я. (2009). Виховний потенціал початкової школи: посіб. для вчит. і метод. почат. навч. 2-ге вид., допов., перероб. Київ: Богданова А. М., 226 с.
66. Слесик, К. М. (2002). Формування умінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. Харків, 256 с.
67. Слесик, К. М. (2003). Формування умінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. Харків, 23 с.
68. Сухомлинська, О. В. (2010). В. О. Сухомлинський і моральне виховання: трансформація педагогічних цінностей. *Рідна школа*. № 3. С. 3–7.
69. Сухомлинська, О. В. (2006). Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики. *Духовність особистості і сучасні стратегії виховання*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5–7 лют. 2006 р.). Київ, С. 30–38.
70. Титунь, О. Л. (2013). Підготовка майбутніх учителів до позакласної виховної роботи з молодшими школярами: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 23 с.
71. Ткачук, Т. Л. (2008). Психологічні тенденції розвитку моральних цінностей у підлітковому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 22 с.
72. Указ Президента України «Про стратегію національно-патріотичного виховання» № 286/18.05.2019
<https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025>

(дата звернення 20.05.2019).

73. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
74. Формування ціннісних орієнтирів навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах: монографія / за ред. В. В. Мачуського. Київ: Вид-во «Сталь», 2017. 220 с.
75. Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. (2003). Національне виховання. *Маловідомі періоджерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.)*: хрестоматія / упоряд.: Л. Д. Березівська та ін. Київ: Наук. світ, С. 191–208.
76. Чорна К. І. Виховання громадянина, патріота, гуманіста: навч.-метод. посіб. Київ: ТОВ «ХІМ», 2004. 96 с.
77. Шагай, Н. М. (2007). Педагогічні умови морального виховання учнів початкових класів у позашкільних навчальних закладах: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Херсон. держ. ун-т. Херсон, 25 с.
78. Штихалюк, О. П. (2001). Формування моральних ставлень молодших школярів у навчально-виховному процесі школи та сім'ї: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 19 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

«Поняття морального змісту»

(для учнів 1–4-х класів)

Як ти розумієш такі вислови?

Людина має совість	Людина немає совісті
Людина мудра	Людина, що робить дурниці
Людина, яка поважає себе й інших	Людина, яка не поважає себе й інших
Людина ласкава	Людина зла
У людини велика душа	У людини темна душа (немає душі)
Людина любить оточуючих	Людина любить тільки себе
Людина горда собою	Людина себе недооцінює
Людина горда своїми товаришами, батьками, школою, Батьківщиною	У людини немає гордості за своїх товаришів, батьків, школу, Батьківщину
Людина вміє відчувати щастя від допомоги іншим	Людина не бажає допомагати іншим
Людина вважає себе вільною у власних вчинках, але у межах дозволеного моральними нормами	Людина вважає себе вільною у власних вчинках не звертаючи уваги на моральні нормами
Людина вміє товаришувати	Людина немає бажання з кимось товаришувати
Людина милосердна	Людина безжалісна
Людина відчуває провину за неправильну поведінку	Людина не відчуває провину за неправильну поведінку
Людина відповідальна за свої вчинки і поведінку	Людина не відповідальна за свої вчинки і поведінку
Людина дотримується правил поведінки самостійно	Людина не дотримується правил поведінки самостійно

Відповіді дітей оцінюються і класифікуються за такими рівнями:

1) розуміння сутності поняття чи вислову не сформоване, дитина не розуміє, про що йде мова;

2) невиразні уявлення про поняття чи вислови, відповіді і пояснення не переконливі, суперечливі, заплутані, дитина не може навести приклади з власного життя;

3) сформовані чіткі уявлення про сутність понять, досить глибоке розуміння значення запропонованих словосполучень і їх практичного застосування.

Додаток Б
Методика
«Сюжетні малюнки»

Опис методики

Учням пропонуються картинки із зображенням позитивних і негативних вчинків однолітків.

Дослідження проводиться індивідуально. У протоколі фіксуються емоційні реакції дитини, а також її пояснення. Дитина повинна дати моральну оцінку зображеним на картинці вчинкам, що дозволить виявити ставлення дітей до моральних норм. Особлива увага приділяється оцінці адекватності емоційних реакцій дитини на моральні норми: позитивна емоційна реакція (усмішка, схвалення) на моральний вчинок і негативна емоційна реакція (осуд, обурення) – на аморальний.

Інструкція

Розклади картинки так, щоб з одного боку лежали ті, на яких намальовані хороші вчинки, а з іншого – погані. Розкладай і пояснюй, куди ти покладеш кожен малюнок і чому.

Тестовий матеріал

Додаток В
ОПИТУВАЛЬНИК
РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ МОТИВАЦІЇ

(Модифікований варіант Т. А. Нежнової, Д. Б. Ельконіна, А. Л. Венгера
до проблеми нашого дослідження).

Мета: виявлення рівня сформованості мотивацій до участі в навчально-пізнавальній діяльності, конкретній соціально значущій суспільно корисній роботі, масових і добродійних морально-орієнтованих заходах.

Вік: учні 1-2 та 3-4 класів (за віковими групами).

Метод оцінювання: групове усне і частково письмове опитування.

Опис завдання: опитувальник містить 27 висловлювань, об'єднаних у 9 блоків:

- 1 – індивідуальні дані респондента;
- 2 – мотивація до соціального схвалення вчителями, батьками, однокласниками чи старшими учнями (наявність прагнення отримати заслужене схвалення або уникнути покарання);
- 3 – навчально-пізнавальна мотивація;
- 4 – мотивація до участі у конкретній індивідуальній і соціально значущій суспільно корисній роботі;
- 5 – широкі соціальні мотиви – участь у масових і добродійних морально орієнтованих заходах;
- 6 – сформованість мотивації до самовизначення в учнівсько-педагогічному колективі закладу початкової освіти;
- 7 – прагматична морально виправдана (невиправдана) мотивація власних вчинків і поведінки;
- 8 – сформованість мотивації до морально вивірених вчинків і поведінки;
- 9 – позитивне (негативне) ставлення до різних форм позакласної виховної роботи.

Нижче наведені орієнтовні висловлювання учнів молодшого шкільного віку, що відповідають перерахованим блокам.

1. Індивідуальні дані респондента;
2. Мотивація до соціального схвалення вчителями, батьками, однокласниками чи старшими учнями (наявність прагнення отримати заслужене схвалення або уникнути покарання):
 - щоб отримати хороші оцінки;
 - щоб мати авторитет у класі, гуртку, секції чи клубу;
 - щоб однокласники і старші учні ставилися з повагою;
 - щоб батьки не сварили, а навпаки похвалили за хороші оцінки і поведінку;
 - тому що цього вимагають вчителі,
 - щоб зробити важливе для оточуючих і тд.
3. Навчально-пізнавальна мотивація:
 - тому що вчитися у гуртку (секції, клубі) цікаво;
 - тому що під час занять гуртка дізнаюся багато нового, саме те, що мене найбільш цікавить;
 - щоб розвивати розум і здібності;
 - щоб стати освіченою людиною і тд;
4. Мотивація до участі у конкретній спільній індивідуальній і соціально значущій суспільно корисній роботі:
 - щоб здобути нові уміння і практичні навички;
 - сформувати уміння і навички працювати в колективі над вирішенням практичних завдань;
 - щоб принести користь школі, батькам чи громаді з вирішення важливих справ і тд.
5. Широкі соціальні мотиви – участь у масових і добродійних морально орієнтованих заходах:
 - тому що участь у масових і добродійних морально-орієнтованих заходах приносить користь всім;
 - щоб знайти нових друзів і зробити їм приємне;
 - щоб в майбутньому приносити людям користь,

- тому що навчання у школі найважливіша і потрібна справа для мене сьогодні і у майбутньому і тд.

6. Сформованість мотивації до самовизначення в учнівсько-педагогічному колективі закладу початкової освіти;

- якщо буду добре вчитися мене будуть поважати однокласники і вчителі та старші учні;

- мене будуть слухатися мої однокласники і мої ідею будуть ними визнаватися;

- я буду себе почувати впевнено і буду задоволений навчанням у гуртку чи клубі і тд.

7. Прагматична морально виправдана (невиправдана) мотивація власних вчинків і поведінки:

- щоб отримати від батьків подарунок за успішне навчання;

- отримати грамоту в школі за хороші оцінки і поведінку;

- щоб мене хвалили і тд.

8. Сформованість мотивації до морально вивірених вчинків і поведінки;

- щоб однокласники і вчителі поважали,

- тому що у нас в школі проводиться багато добродійних справ;

- тому що не хочу бути в класі останнім.

9 – позитивне (негативне) ставлення до різних форм позакласної виховної роботи.

- У мене є бажання (немає) вчитися в гуртках і секціях;

- я не люблю вчитися після уроків;

- мені подобаються (не подобаються) практичні форми позакласної роботи.

Умовами опрацювання здобутих даних є уважне прочитання учнем наведених нижче висловлювань своїх однолітків чи тих, що будуть ними висловлені у процесі відповіді на поставлені питання. З деякими з цих тверджень він може погодитися, з деякими не може. Учень повинен оцінити ступінь своєї згоди з цими твердженнями за 4-бальною шкалою:

- 4 бали – цілком згоден;
- 3 – скоріше згоден;
- 2 – скоріше не згоден, ніж згоден;
- 1 – не згоден.

Обробка результатів: підраховується кількість балів, набраних за кожним блоком відповідей. Будується профіль мотиваційної сфери, що дає уявлення про особливості смислової сфери учня молодшого шкільного

Додаток Г**Анкета****МОРАЛЬНО-ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ
ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ****(для вчителів закладів початкової освіти)**

1. Як впливає рівень професійної майстерності вчителя на рівень сформованості моральної вихованості учнів?

2. Яка мета організації Вами позакласної виховної роботи? _____

3. Наскільки Ви упевнені у власних можливостях з організації різних форм позакласної виховної роботи? _____

4. Яке значення має організація позакласної виховної роботи молодших школярів, що немає запланованого індивідуально чи суспільно значущого результату? _____

5. Чи є ефективним застосування переважно авторитарних форм і методів організації і проведення позакласної виховної роботи?

6. Як впливає на якість позакласної виховної роботи відсутність взаємодії закладів початкової освіти, батьків чи громади в її організації?

7. Що на Вашу думку найбільше знижує ефективність позакласної виховної роботи?:

- відсутність навчальних та навчально-методичних посібників, інструктивно-методичних матеріалів з організації позакласної виховної роботи _____

- відсутність професійних умінь і навичок її організації _____

- психологічна неготовність вчителя початкових класів до організації позакласної виховної роботи

- відсутність бажання учнів брати участь у роботі гуртків, секцій, суспільно корисній роботі та масових і добродійних заходах

- відсутність взаємодії з батьками молодших школярів з організації позакласної виховної роботи

- інші причини _____

8. Формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів впливає на формування яких їхніх рис? _____

9. Які саме форми, методи і засоби формування морально-ціннісних орієнтацій на Вашу думку є найбільш ефективними?

Дякуємо за співпрацю!

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

Мотомшиця М.В.

М.В.

(підпис)